

Н. Веретенников

ВОЛОДЯ
УЛЬЯНОВ

4303 3K26

10386

3К26
В313

Н. ВЕРЕТЕННИКОВ

ВОЛОДЯ
УЛЯНОВ

*В. И. Ленин Кокушкинод
бэгсн бичкндк болн баһ
насаннь жилмүдин туск
тодлврмуд*

4303 -
1976
1981
1975

ХАЛЬМГ ГОСИЗДАТ
ЭЛСТ — 1962

Б. И. ВЕРЕТЕННИКОВ
ВЫЛЫЦЫНОВЫЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ИНСТИТУТ
ИСТОРИИ, ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

«Володя Ульянов» гидг дегтриг В. И. Ленинэ бөл дү —
Николай Иванович Веретенников бичсми.

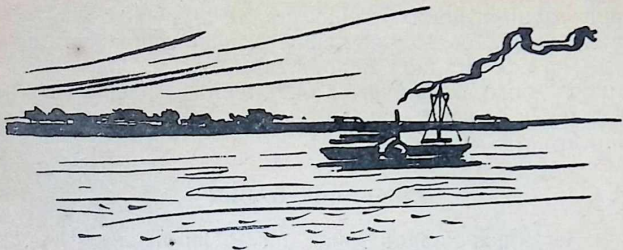
Дегтр Ленинэ баһ цагин бээдл үзүлжэнэ. Н. И. Веретен-
ников бичкндэн В. И. Ленинлэ үүрдг, амрлһна цаган эдн
хамдан олзлдг, хамдан нааддг бээж.

Н. И. Веретенников 1871 жил Саратовд төрж һарсми,
Казанск университет чилэсми, кесг жилд физик болн матема-
тик дасхдг багш йовсми.

Аldr Октябрьск социалистическ революцин хөөн Н. И. Ве-
ретенников советин баһчуд өсклһнд ик чидлэн өгсми.

Н. И. Веретенников шунмһа орлцатаһар Казаньд болн
Кокушкино гидг деревньд В. И. Ленинэ музеймүд бүрдэг-
дсми.

«Володя Ульянов» гидг дегтр кесг дакж барлгада, тал-
дан кесг келнд орчулдсми.

Мана алдр вождь Владимир Ильич Ленин бичкн, ики холдк цагин тускар таднд келж өгнэв.

Мини хувд цань уга ик хув-кишг учрсмн. Би Владимир Ильичин бичкнд болн баһ насна цагиннь герчнь билэв, терүнлэ хамдан наад наадж, сергж, уудврян һарһдг билэвдн. Терүнэ эк, Мария Александровна Ульянова, болн мини эк — һарлдсн эгч дү хойр билэ.

Володя Ульянов Ижл һол деер, Симбирск балһснд төрж һарад, гимназий чилэтлэн тенд бээсмн. Ода эн балһсн Ульяновск гиж нерэдгднэ.

Ульяновинкнэ өрк-бүл зун болһн Кокушкино гидг деревнүр ирдг билэ. Мана цуг өрк-бүл бас Казань талас зунд тигэрэн ирдг билэ.

Тер цагас нааран кесг олн жил давб, болв Володян туск тодлврмуд, өцклдүр болсн мет шин, ил тодра.

Күмцкр маанна деерэн эрвго тоһшрсн, шарцху өңгтэ, цань уга жөөлн үстэ; зөрмдөн дадмгар бүрилһсн очн мет хар нүдтэ; зөрмг, йир шамдһа, шулундулун, зуг үүмдг уга, хая-хая дегд альвн, болв, кезэд

чигн модрун йовдл харьдг уга, теглг нурьта, далта-
ээмтэ көвүг би ода тодрхаһар ухандан саннав.

Тер хол урд цагт Володя тиим билэ. Володя үгтэ-
күүртэ билэ, болв бурмха биш, шинжч болчкад, дегд
хурц ухата, кезэд болвчн, ямаран йовдл харьв чигн
ээмдг уга олмна билэ.

СИМБИРСК ОРЛЫН

Нег дакж хаврар мини экм Симбирскүр, наһц
эгч Машад золһхар белдхдэн бийлэһэн намаг Воло-
дя тал гинчд авч одх болла. Тигхд Володя арвта-арвн
негтэ билэ, би терүнэс арвн негн сар дү билэв.

Володяг үзхв гигэд би яһж байрлсиг күргж келхд
күчр. Илднь келхлэ, би цань уга байрта-бахта билэв.

Ик ахнрм болн эгчнрм намаг наадлад, хордаһад
бээцхэв.

— Ода Володяла харьхар йовжанаһач, тигхлэ болв
терчнь зундан Кокушкино тал ирш уга,— гиж тедн
келцхэв.

Би уульмтха биш билэв, болв эн саамд хээкрж
ууляд, зундан Кокушкино гидг селэнд Володяла хам-
дан үүрлхин төлэ, эврэннь наснд түрүн болж кермд
сууж йовлһиг болн ахр цагин эргцд Симбирскд бээл-
һиг нег мөслж керго гивв.

Зуг экм мана күүндврт орлцад, мана йовлһн Во-
лодяг амрлһнд ирхд харш болш уга гиж үгэн өгхлэ,
би төвкнүв.

Симбирскд намаг Володя ик байртаһар тосв.
Биди хаша дотр, сад дотр гүүлдэд, пятнашк, горелк
болн хар модн гидг наад наадг билэвдн, болв цуг-
таһаснь икэр нанд салдсмуд кеж наадлһн таасгддг
билэ. Володя бийнь цааснас хээчлж салдсмуд кеһэд,
теднэн будгта карандашмудар ширддг билэ. Хойр
цегр кедми: негнь Володян, наадкнь терүнэ бичкн дү,
Митян билэ.

Салдсмудин көл талк тасм цаасинь тогтурлад ну-
лчкскн учрар тедн зогсад бээдмн. Хойр цергин салд-
смудин көл кесн тасм цаасна кемжэн төрүүц эдл билэ,
зуг салдсмудин болн генералмудин көлмүд онг-онг-
дан билэ.

Генералмудин көл кесн тасм цаасн өргн болсн.
учрар тедн батар, тогтуртаһар зогсцхадг билэ. Цергс
дээнэ диг-дараһар столин ирмэг деер зогсагдмн,
тигэд дээллдэн эклдмн.

Горохиг хурһарн шавдад, халдан болдмн. Хасн
горох тусад эс унж өгсн дээчнрт Володян зурсн ор-
денмүд өггдмн. Володя намаг сергэхин болн дүү-
һән хордхахин кергт, Митяд медүлл уга, зөрм салд-
смудин көл кесн цаасиг бичкн хурц хадасдар хадж
оркдмн. Тиим дээчнр горохин цокснас эрвго нуһрхас
биш, унж өгдмн биш, Митян салдсмуд, нам генерал-
муднь чигн унж одцхадмн. Эннь Митяг икэр өврүл-
дмн. Митя ахиннь шоглж наадлһиг медлго, тер унж
өгдго дээчнриг уңһахар седж, икэр халурхж зүтк-
дмн.

УЛЬЯНОВИН ӨРК-БҮЛ КОКУШКИНО ГИДГ ДЕРЕВНЬД ИРЛҮН

Ики урдаснь үвлэр, бидн бичг бичлцэд, зундан
Кокушкино тал Ульяновин өрк-бүлэс кен кезэ ирхинь
медэд авч орклавдн. Тигхд Симбирскд бээһэд мини
ик ахм — гимназийд багш көдлжэлэ, эгчм — балһсна
школд багш билэ.

Би Володята хоорндан бичг авлцдг билэв, мууһар
бичдгтэн дегд икэр ичдг билэв. Володя намаг, чир-
мәһэд бийән һартан авад, бичлһән ясрулж ав гиж
сүв-селвг өгдмн. Мини ормд Володя болсн болхнь,
ямаран болвчн күчр йовдлг диилэд, седсэн күцэхднь,
би маһдлхшв.

Ульяновин өрк-бүл зун болһн Кокушкино тал ир-
дмн, зуг зөрмдән цугтан хамдан ирдго билэ.

Володян эцг, Илья Николаевич, тигхд оln эмтнэ училищин директор билэ. Зэрмдэн тер цөөкн хонгт Симбирскд үлддмн, эс гиж Кокушкиняс Казань орад, көдлмшиннь кергэр хойр-негн өдрэр йовж оддмн.

Бидн Ульяновичн өрк-бүл ирхин алднд даңгин деревньд күрч ирдг билэвдн. Мана бүл ик билэ. Мини эк стенографисткэр көдлдмн, кемр экин көдмшмднь эв болхла, мана, бичкдүдин сурһуль чилэд, амрлһн эклхлэ, бидн өрк-бүлэрн Кокушкин тал һарч ирдг билэвдн; телеграфд көдлдг ик экчмдн Люба. зуг Казаньд үлддмн.

Мөрдэр йовх кергтэ болдмн. Йовх цаг өөрдэд ирхлэ, тесж бээж боллго, хаша тал гүүж одад, тенд жолач улс бээх угаг хэләһэд, мөрдин өөр эргдг билэв.

Илья Николаевич һаңц эгч Маша хойр күүкдтәһән Симбирскәс кермәр ирчкәд, Казань деер манад зогсдмн, терүнәсн дакад Кокушкино күртл мөрдэр йовцхадг билэ. Тигхд Казаньд чигн, Симбирскд чигн, төмр хаалһ уга бээсмн.

Володя даңгин тергнә өмнк коозл дер суучкад, жолачла шоглж күүнддмн:

— Авһ Ефим, шилвр бээсн хөөн мөрд эс йовхий?

Володя шогта үгд дурта болдг билэ, тер учрар крестьянмуд терүг «зоогта күн» гиж нерәддмн.

Жолачһрин негнь тәмк үнрчлдг билэ. Терүнәс сурдмн:

— Юңгад тәмк үнрчлнәч?

— Эн — толһан экиг цеврлнә,— гиж жолач, һавата тавлинк талан зааж, хөрү өгдмн.

Тәмк үнрчлснә хөөн нәэтхүлдг учрар, генн авцта үг соңсхларн, Володя тер цагла келдмн: «нәэтх», терһн толһанһн эк цеврлж ав гисн докъян болжана.

* Тавлинк — гисн хусмин дурсар кесн, тәмк дүрдг бичкн коробк.

Кокушкино тал Ульяновин өрк-бүл ирхиг бидн нег өдр урдаснь меддг билэвдн, тедниг ирх часинь тааж медхэр шунцхадг билэвдн. Цуһар тедниг өмнэснь тосад хойр километрд йовһар йовад, хаалһин саллһнд бээсн, эмтн зогсдг гер күртл оддг билэвдн. Зэрмдэн бидн теднэ ирх цагиг чикэр медж чадад, өдрт хойр-һурв тосж һардг билэвдн. Тедниг тосж авхларн цуһарн, байрта, сергмжтэ, герүрн хэрж ирдг билэвдн.

Ульяновин өрк-бүл Кокушкино деревньд ирснэс авн манд йоста гидг сэн өдр эклдмн. Һазадин ордудин кел даслһн, шүүвр давтж өглһнд белдвр келһн уурулгдад, бичкдүдин байр-наадна шууган немдмн. Бидн, бичкдүд цуһар Илья Николаевичин ээмд дүүж-лгдэд, терүнэ келсн үг болһниг оньһж соңсдг билэвдн. Бидн терүнд хойр нерн бээнэ болһад, «Илья-болн-Николаич» гиж нерэддг билэвдн.

Илья Николаевич бичкдүдт ик дурта болсн учра-рн тедниг кезэд чигн бийэсн көндэлдго билэ. Мана дурта күүнэ төвкнүн амрлһинь харсад, медэтэ улс маниг хөрдмн.

КОКУШКИНО

Голин чагчм эрг деер «ик», эс гиж «хуучн» гиж нерэддг гер зогсжала, терүнэс тедүхнд цөөкн метрт, хаалһин цаад бийд флигель бээлэ.

Хөөннь Владимир Ильич 1887—88 жилмүдт тууг-длһнла харһхдан эн флигельд бээсмн.

Энүнд, Кокушкино деревньд, эн флигельд, Владимир Ильич түрүн болж туугдлһнла харһхларн нааран илгэгдж, ирж бээх гиж тигхд кен санла!

Флигелэс хол биш, теерм бээсн баахн селэн дүң-гәһэд үзгддг билэ.

Кокушкино деревнэ тускар эл-хоша бээсн крестьянкс игж келдг бээсмн: «Тана деревнь тал би хэлэчкэд игж саннав: яһсн өвэрц юмб — бийнь дегд бичкн болв чигн дегд сергмжтэ». Ушни голин өндр

эрг деер, терүнэ зөвэр сээхн бээдлинь өврж тигж келдг бээсмн.

Герин өөрк боодгин эргндк улмд, зуна дулан асхар, меклэс зүсн-зүүл ду хардг билэ. Флигельля зерглэд бээсн садт болн холин эрг деерк модт сээхн дууч халвн шовуд енгсг дууһан дууллдна.

Кокушкино деревньд бээсн тоотнь цуһар хуучрж одсн бээсмн: ик герт бешмүд эвдрж одцхасн — түлгддго билэ, ораһаснь дусал хоождг, оңцнь хаһрха, өөмдг һазриг усн авчкн, терүн тал хардг такт нурад унж одсн билэ. Цуг эн тоотиг диг-даратаһар бэрдг мөңгн уга билэ.

Тер дуту-дундиг үзэд бидн наад келддг билэвдн, болв эн тоот маниг төрүц алңгтрулдго билэ. Тигхд манд цугтадмдн Кокушкинэс сээхн һазр уга болж медгддг билэ. Кемр кен болвчн шин һазр үзэд ирхлэ, бидн сурдг билэвдн:

— Кокушкиноһас дор эсий?

— Э... хол уга... Модд цөөкн... — гиж тер күн хэрү өгдмн.

Нам Казаняс дөчн километрд мууһар давтгдсн хату хаалһар йовлһн чигн манд таасгддмн. Селән тал одлһиг, үвлин туршарт үзн гиж бах хансн балһснас болн йирин ижлдэд бээсн бээдл-жирһлэс хол, талдан сээхн орчлңгур одлһнд тоолдг билэвдн.

Мана һаһц аав, Александр Дмитриевич Бланк эмч билэ. Тер Кокушкино селэнд бээһэд, крестьян-мудиг эмндг билэ.

Һаһц аавиг эмд бээх цагт, цуг күүкднь Кокушкино тал ирцхэдг зокалта билэ. Хуучн герин мезонинд бээсн хора Мария Александровнад гигэд һарһчкнс учрар, «ульяновск» гиж нерэдгддг билэ, флигельнь тер мет өрк-бүлэрн зунд нүүж ирцхэдг, наадк дөрвн күүкдтнь гиж тосхгдсн бээсмн.

Эн зуна цагт «хурлһн» һаһц аав өңгрснэ хөөн чигн цааранднь болдг билэ, тигхд иим бээдлтәһэр

хувагддг билэвдн: нанц эгч Маша мини эктэ хоюорн—
ик герин шуһуд бээсн хорад, Илья Николаевич —
кабинетд, Володя бидн хойр — хажудк хорад бээдг
болвдн.

Терзэрнь орж болдг учрар эн хора Володяд таас-
гддг билэ.

Хэврһ-хажуһинь ишкәһәр бүрсн эврән кесн биль-
ярд бээдг флигелин дундк ик хораһур терзэр орлһна
хаалһ күцц йоста гидгәр һарһгдв. Эн хораһур, хаалһ
бээсн ар үзг талас, цецгс урһдг һазрас балконар
дамжад ордг билэвдн, өмн үзгәснь талдан цецгс
урһдг һазрас — дорас өөдән тэвгдсн бичкн шатар
дамжж терзэр ордг билэвдн.

Зуна өдрт бильярд бээсн эн хорад цуг герин улс
хурдг билэ.

Өрүни цэ болхас өмн, орнасн йисн часин алднд
босж авад, Володя бидн хойр нааран гүүж ирдг би-
лэвдн.

Даңгин кен болвчн нааддг һанцхн бильярд маниг
соньмсулдг билэ,— энүнд альдәран сергж йовхин
тускар күүндвр һардмн, эндәс бедрж өөмхәр эс гиж
оңһцар йовхар һарцхадмн, энүнд коркет гидг наад
наадхин тускар күүндцхәдмн: ик аһнр аңһучлхар
белдвр кецхәдмн, зүсн-зүүл шуугата наад эдн ухал-
цхадмн.

Эн хорад нег дакж үүднә дүңгә ик, нисдг дарцг
нааж кецхәв. Терүгән нисгхәр, боодг деегүр гүүлдж
һарад, өвснә хадлһн бээсн һазрур одцхавдн. Тер
дарцгин ардаснь һазрар чиргдтхә гигәд, сүүләснь
бичкн терг уйхмн гиж Володя сүв-селвг өгв.

Мана өвәрц дарцгин нислһ хәлэхәр крестьянму-
дин көвүд-күүкд гүүлдж ирцхәв. Дарцг нисж һарад,
йосндан деесиг йир чаңһур сунһж татв. Бидн цуһар
дееснәс бәрцхәһәд, терүг угзрад татцхавдн, дарцг
хамхрад унж одв.

НААДУД

Володя бильярд наадхдан дурта билэ.
Икнkdнь «шүүсн» күүнь нааддг нааднд шүлтдг билэвдн. Шүүгдсн күн нааднас һарад, терүнэ ормд хэлэж бээсн улсин негнь нааддмн.

Цугтаһаснь икэр Володя нанла, ик сээнэр нааддг күн гиж, бильярд нааддг билэ. Нег дакж ман хойрин хоорнд иим күүндвр һарв.

— Юңгад, чи Володя Ардашевас (үй-төрл көвүн) сээнэр бильярд нааднач?— гиж Володя сурв.

— Э, терчнь баһар наадна, эс гиж эн нааднд нанла эдл дурта биш,— гиж би келжэнэв.

— Уга, чи эс оньһжч: терчнь кийиһэн хажһр бэрнэ.

— Нам терчнь үнн: би кийиг барун һарарн дее-рэснь бэрнэв, тер — дораснь бэрнэ. Тер учрар муу-һар нааддг болх, би нам терүг төртән авсн угав!

Нег дакж би Володяг шатр наадий гижэнэв. Володя тигхд эн наадиг сээнэр меддг билэ.

— Чи йосндан нааддг болсн цагтчнь наадхмн,— гиж Володя келжэнэ.— Чи наадхшч, зуг «түлкнэч». (шатрин көвүдиг яһж йовулхан ухалл уга түлклһн.)

Биг нег мөслэд игж келжэнэв:

— Би бильярд чамас сээнэр нааднав, тер бийм керго гихшв.

— Не, энчнь чини дурн,— гиж Володя хэрү өгв.

Би Володяла бильярд наадш угаһар төрүц сансн уга билэв.

Володя цуг наадн болһиг ухалж, оньгтаһар нааддг билэ. Тер гиигн диилврт дурта биш билэ, зүткэтэ ноолданд дурта билэ.

Симбирскэс авч ирсн коркет гидг наад наадлһнд болн терүнэ дү күүкн Оля хойр чаң диг-дара һарһв. Улгүрнь келхд, тедн шакикиг алхар удан көөлгдмн биш, шулун гидгэр цоклһ некдмн.

Гимнастическ упражнень кехдэн Володя дурта биш билэ. Тер ут модар кел кеж авчкад йовсн цагт онц йилһрдг билэ, болв эн нааднд чигн ик дурта болдго билэ. Симбирскд уга тоотиг Кокушкино деревньд үзж авх кергтэ гиж тер келдмн.

БИЧКНДК ЦАГНЬ

Симбирскд бээхлэрн ики бичкнэсн авн дегтрмүд икэр умшдг бийнь, Кокушкино деревньд болхла Володя амрлһнд болн нааддудт цуг оньган өгдмн. Володя ик эгч Анечктаһан Карамзинэ библиотекүр одхларн дегтрмүд авдмн.

Анечка нанас шоглж сурв:

— Коля, библиотекд яһж одсаннь тускар чамд Володя ю келв?

— Уга, юм келсн уга. Яһна?

— Чи бийэснь сур. Өврмжтэ йовдл болв.

Библиотек орж йовтлнь уульнд хаалһ деернь һалус харһхла, тедниг хортхасна тускар Володя дур угаһар, хөрглжәһэд келж өгв. Һалус, күзүһән сунһчакад, терүн тал дэврэд, дегц уралан гөткәлдәд ирхлә, Володя нурһарн һазр дер кевткәд, кәләрн һалудас бийән харсж.

— Модар юңгад эс цоквчи? — гиж би сурвр өгүв.

— Модн һартм уга билэ. Эн тоот төр уга, генн йовдл, тигкәд эн хойр жил хооран болсн йовдл.

Цань уга шамдһа, шулун-дулун Володя кезәд болвчн, нанла чигн, талдан көвүдлэ чигн ноолдж цүүгдг уга билэ. Бийүрнь эс өөрдсн күүнәс, зааград, уужмд эн һарч оддг билэ. Эврәннь насна көвүдләһән тер кезәд чигн ноолдж, түлклддг чигн уга билэ, тер хоорнд, зөвтэ юмна төлө цань уга халунар зүтклддг билэ. Эн тоотиннь тускар келәд керг уга.

Володя бийэн тогтунар, ик санан угаһар бэрдг билэ, йилһрж деегүрдх седкл зүүдго билэ. Терүнэ наадк улсас йилһрж ончрлһнь бийиннь күчэр биш, нам йириндэн эврэн эмтнд медгддг билэ, тер учрар эннь кү хордхаж, үлү үзх сана-седкл орулдг уга билэ, зуг үзхд үлгүр болдмн.

Володя эргндк улсан седклэрн авлчкдг, ээлттэ ик сээхн заңгта билэ.

ӨӨМЛҮН

Теермин далвагуд сергмжтәһэр эргнэ, батхнс эрглдэд жиигж нисцхэнэ, июль сарин өдр цонж халулна. Үол талас, өөмдг һазрас, бичкдүдин инэдн, хээкрлдэн соңсгдна.

Мана цуһараһаснь дурта юмн — өөмлһн, өрүнэс авн асхн күртл өөмлһн болдг билэ.

— Володя, чи эндр кедү дакж өөмвч?

— Һурв дакж. Чи?

— Би тав дакж өөмж бээнэв.

Өдр чилэд ирхлэ, көвүд дундас зэрмснь арвад шаху өөмсн болж һардмн.

Володя, би, дакад талдан чигн көвүд — бидн цугтан ик бичкнэсн авн усн дотр шалвачхдан дурта билэвдн, болв, усчж эс чаддг учрар, усна көвэд, тактин хажуд, эс гиж өөмдг яршг дотр, хэр һазрт ус бутхачдг билэвдн. Икчүд маниг ус бутхачдг мекләс гиж нерэддмн. Эн һундлта, бацсн нерн маниг икэр хортхадмн. Володята би хамдан манла цацу бас нег көвүтә һурвулн нег зунин эргцд усчдг яһж дассиг би тодрхаһар меднэв.

Йириндэн, долата-нээмтә насдан көвүн болһн өргн биш холиг усчад һатлж оддг билэ, кемр тер телтр көвөднь амрл уга хэрү усчж ирхлэ, тер сән өөмдг күүнд тоолгддг билэ. Бичкн наста өөмөч түрүн болж

хол хатлж усчхла, терүг оньдин ах көвүдэс негнь дахж усчдмн.

Болв өөмлһнэ курс энүгэри төгссн уга — бидн цааранднь чигн дасввдн: усн дотр нурһн деерэн көндрл уга көвтдг дасх кергтэ билэ; гүүж ирэд толһаһан уругшан кеж уснд булхк; һәрэдж булхчкад, усна йоралас замгин тасрха күрч таслх; өөмдг герин ора деерэс уснур һәрэдх; нег һартан өөмс эс гиж һос бэрчкэд, терүгэн норһл уга, холиг усчж хатлх; Ноһан Цецгин бахлур гиж мана нерэдсн нэрхн хоржннур холин (тер юнгад гихлэ тенд бальчгт урһдг цецгэн бээдлтэ урһмл урһдг билэ) ниилгч күртл эс гиж километр шаху уужмд бээсн Черемышево-Апокаево гидг селэнэ өөрк боодг күртл амрһн угаһар өөмж күрдг билэвдн.

Эн селэнд Кокушкино деревнюр оддг хаалһин ам дахулж цовлдулад бэрсн крестьян улсин гермүд бээдг билэ. Кокушкино талк хажуднь орс улс, наатк хажуднь — маңһд улс бүүрлсн билэ. Тер төлөдөн чигн Апокаево гидг нер зүүсн болхий? Апокай — гисн маңһдар «эгч» гисн үг болдмн.

ОҢИЦ

Игж холла ижлдсн учрар, хол ю өгч чадх болна, терүгинь цугтнь олзлхин кергт, бидн зүсн-зүүл тоот юмс ухалж һарһлһн хара йовдл биш. Арвн тавн күн багтм ик хуучн оңиц уснд орулж тэвбвдн. Тер оңиц өмкрэд бээсндөн дотрнь усн ивтрдг билэ, һурвн дөрвн көвүг эрэн гиж даадмн, ташр тигчкэд усинь зогсл угаһар ковшкар йүүһэд йовдг билэвдн. Бидн хээвин орчд терүнд төгэ углж зүүһэд, эврэн бийсмдн көшүр төгөднь кеһэд үзүрмүдтнь күрзмүд углад, тал дунднь бэрдг кеһэд эн тоотан оңицд көндлнг эвтнь тэвэд: негмдн залад, хойрдгчмдн төгэн көшүр эргүләд, һурвдгчмдн усинь йүүһэд һолар һарад йовцхавдн.

Эн тоот баһдад мана бахиг хаһһадмн биш, һанц-хн күүнд төгөтө көшүр эргүлхд күнд болдмн. Цуһар һөкдәри, зурһан күн йовхар седвдн. Оһһц маниг цуг-таһһимдн дааж чадл уга, һолин йоралур чивхиг бидн йирдән медж бәәнәвдн.

— Не, тигәд? Тиик дутман сән, тиик дутман өвр-мжтә: Яһж бидн әмән авч һархан хәләцхәй!— гиж Володя хәәкрв.

Йилһл уга усн савц хойр күләжәсн киилг, шалвр өмсж авчкад, бидн мана «кермд» һәрәдлдж орцха-вдн, Володя терүг, «һарар түлкүләч» гиж һәрәддмн.

Һосдудан уснд норһш уган кергт, тәәлчкәд, кемр «керм хольврсн» цагт шүүрч авад, һар деерән көвә тал авч һархар, тедниг оһһцин хоңшар деер тәввдн.

Володя һосан тәәләд, өөмдг гер дотр үлдәчкәд, һаадксан бас тиигтн гив. Зуг һег чигн күн эн урдаснь саглсн селвгиг соңссн уга.

Мана санж бәәсәр һарв; хойр ковшкар усинь йүүһәд йовсн бийнь, дарунь усар дүүрәд, оһһц һолин йоралур чивб.

Бидн бийсән харсхар биш, һосдан авхар гүүлдвдн. Негнәмдн һосиг Володя чивәл уга авч һарв. Болв ма-на һегмдн зуг барун көлин һосан тач авч, һаадк, зүн көлә һоснь уснд чивж одв.

— Не, ода һег көләри доһчхч!— гиж Володя келв.

Цуһар пиш хаһрад инәлдв. Зуг гүрмлә харһсн зөвүртә көвүн инәсн уга.

Оларн зөвшләд, һосиг хәәж олх болж шиидвдн. Усна көвәд бәәсн баг өвсн деер хувцан хагсаһад өл-гчкәд, һег һегнәннь ардас нежәдәр, нам һег һазр хошадар чигн булхлдад, чивсн һос хәәлдвдн: йоралас замгин тасрха, зәрмдән модна түңг һарч ирнә, зуг һег чигн күн хөв уга күүнә һосна өрәсиг шүүрдж олж чадсн уга.

Хәәлһиг төгсәхмн гиж зәрмснь хәәкрлдв: һосн — сүклә әдл биш, усна йоралур һоодан унсн уга болх;

дакад болхла чивж йовх онц деерэс хэрэдлдэд, бидн усиг бутхачж-бутхачж хайчквдн; уснд булха-булха бөөтл чикнд усн дүүрч одв.

— Не, усиг дер цокад чигн хархж болжана.— Тигэд носиг усна йоралд үлдэж болш угалмн! Тадн яһнат дуртн, би бас чигн хээнэв,— гиж Володя келв.

Көвүдин өгх хэрү күлэл уга, Володя толһаһарн уругшан хэлэж хэрэдэд, удл уга, усн дотрас хартан нег юм бэрсн харч ирв.

Тер декад модна түнг болх гиж бидн санвдн, зуг тер-носн бээж.

«ПОВАРНЯ» ГИДГ БУЛГИН ӨӨР

Кокушкино гидг бичкн деревньд цуг көвүд манас зөвэр ах эс гиж хол дү болдмн, Володя, медрлэрн болн ухан седклэрн бийлэһэн ирлцсн, бийэсн ах көвүдлэ үүрлхдэн дурта болдмн.

Тигэд чигн мини бичжэх үүлдврмүдт бичкн көвүдин тускар олн үг келгджэхш.

Ода би, Володя маңһд-көвүн Бахавийнн дуулсн ду соңсхар оддгин тускар келсв.

Нарта, чилгр өдр бээсиг би тодрха сээнэр меднэв. Орнасн өсрлдж бослдад, Володыта хоюрн, нег-негнәннь ардас көөлдж, уругшан орсн чагчм жим хаалһар, деерэсмдн өрүни чиигин дусалмүд асхжах модд заагур, өөмдг гер тал ордг күвклзсн такт деегүр гүүж һарад, уснд булхлдад, уснас толһаһан өөдөн икэр шовалһж харһхар шуулдад, терүнэ гилвксн усн деер гедргэн кевтэд, һаран делж усчад, тоңһрцглад, булхад, өөмж-өөмж ханхларн, чанһ-чиирг, серглицг-дерглицг герүрн хэрцхэдвдн.

Нарн улм-улм өөдөн һарад ирв. Үдин амрлһнд болн услхар, мал хэрүлдг Бахавий Кокушкино деревнэ баахн сүрг малиг тууж авч ирв.

Эн үкрч, серглң көвүнэ дуулсн дууг Володя соңсхдан дурта билэ. Бидн теермин хажуһар һарад, боодг деегүр гүүлдэд, Ушни һолин телтр көвэд хадлһна һазрт бээсн «Поварня» гидг боодглсн булг тал гүүлдж оддг билэвдн.

Бахавий, Володяг үзчкн, маңд ду эклэд дуулдг билэ.

Бахавийин дуулсн дууна учр-утхнь иим билэ: крестьян күүнэ көвүн мал хэрүлэд йовж, хөөннь амтнд ялч йовад, аш сүүлднь терүг «Салдсд авна».

Эн хуучна дууһар авад хэлэхлэ, тер хол урд цагт энгин улс хаана йосна, күчн бишэр зовадг, генүлдг салдсд авлһнд дурго болдгнь медгднэ.

Тер дууна нег куплетнь мини чеежд маңд келэр өдгэ цаг күртл тодлгдж үлдв.

Сары, сары, сап-сары,
Сары чечек саплары,
Сагынырсин саргаирсын,
Кильсэ сугыш чаклары.

Эннь орчулхла иим болж һарна:

Шар, шар, йир шар,
Шар цецгин бүчрмүд,
Дээнэ өдрмүд болад
Гейүрсн цагтан шарлхч.

Бахавийиг дууһан күцц чиләһэд уга бээтлнь, үкр хэрүлдг Антон һарч ирэд, ик холас, малан эрт тууж ирвч гигэд Бахавийиг шоодв.

Час угаһар тер цаг яһж медх билэ? — гиж Володя көвүг харсж кель.

— Буршмгарн дөрв дакж ишкмнэд сүүдрән кемжэлэд хэлэхлэ медгдэд бээхгов! — гиж Антон сөрж кель.

Болв Володя чигн, би чигн, буршмг часиг яһж сольдгинь медхшвдн.

Зуг Антон Бахавий хойр манд үзүлэд цээлж
өгснө хөөнь, жилин эн цагла, үдин алднд күүнэ сүүдр
утдан дөрв дакж тавглж ишкмнсн терүнэ мөрләнэ
эдл болдгинь медвдн.

Володя дор ормдан гномона* тускар тодлв — тү-
рүн астроном — мал хэрүлдг улс — энүнэ нилчэр,
нарн ямр дүнгэ деер бээхиг дүннж меддг астрономи-
ческ түрүн зер-зев бээсмн.

Сурһмж угаһар Володян келсн келвр һанцхн Ба-
хавий ман хойриг биш, нам Антон өвгиг чигн соньм-
сав. Өвгн — тер өдр үкр хэрүлсн мөңгән авхар Ко-
дыли гидг селэ орад хоосн ирсндән уурта бээсмн.

— «Зүткән уга өртэв, зуг адһм угаһар өгхв», —
гиг Антон дотран бурж керлднэ. — Нанд болхла
тәмкин нег умш чигн уга, өмсжэх киилгм элэд ээмэ-
см тасрад унжана, хулдж авдг эрэтэ деншг уга.

Бахавийин дуулсн дууг болн Антоһа һашута үг-
мүдиг Володя тодлж соңсна.

Тер цегән герлтэ нарнд байрлна; нар халхлжах
хурин нигт үүлн чигн терүг ээлһш.

Һазр яһж чиигиг бийдән шиңгрэж авна, тер мет
Володя эргндән болжах тоотсиг оньһж, бийдән
шиңгрәнэ.

Бээдл-жириһлин сән герлтэ, му харцһу халхиг Во-
лодя сэәнэр йилһж оньһдгнь ончта соньн бээсмн.

УМШСН ДЕГТРМҮДИН ТУСК КУҮНДВР

Намаг бичкндән күндэр гемтхдм орс болн һаза-
дин ордин бичэчнрин бичсн тоотсиг нанд умшж өгдг
билэ, дакад эврән чигн хара биш дегтрмүд умшдг уч-
рар, мини насна көвүдэс деерэр классическ литера-
тур меддг билэв. Тер бийнь Володя нанд дорхнь ли-
тературар сән медрлтэ бээж.

* Гномон — гисн һазрт хатхкесн, сүүдрән хайдг модн.

Володя умшсн тоотсиннь тускар сурхдан йир дур-
та билэ:

— Энүг умшлч?

— Уга.

— Энүг?

— Уга.

Нам аш сүүлднь мел «уга», «уга» гиж келлһн
давтгдад бөөхлэ, «э» гиж келвв.

— Тургеневин бичсн «Утан» гидг роман умшлч?

— Э...

Володя намаг худл келжэхиг ил медчкэд, нанд
улм күчр сурвр өгнэ:

— «Литвинов» гидг түүк умшлч?

Би хойрдад худл келхэсн дальтрад, лавтра
һольшгар, келжэнэв:

— Уга, умшсн угав.

— Чи «Утан» гидг роман умшлав гигэд худл
келчквч! Кемр умшсн болхла Литвинов тисичн
«Утан» гидг романа геройинь медх билэч. Тургенев
«Литвинов» гидг түүк бичсн биш.

Баһар дегтрмүд умшсндан биш, худл келэд, дор
ормдан яһж илэр бэргдсндэн тиикд ичсэн, ода күртл
мартхшв.

Хөөннь Володя эн күүндврин тускар сергэж нанд
болн талин эмтст чигн келдг уга билэ.

Эн йовдл Володян һанцхн олһа-шамдһа болн
хурц, мергн ухана туск биш, нам түүнэс ташр даву
үнн күндтэ заң-бэрцинь үзүлжэнэ: бийрксн-караг
авц угаһар, чик эрүн цевр цаһан саната көрцгтэ,
һольшг төвшүнэр олн-эмтнэ сээһинь хээж оньгтаһар
өр-өвддгинь медүлжэнэ.

Мини тер бийән наад бэрүлх йовдлин тускар, тал-
дан күн болсн болхла зог кех билэ, эс гиж адг ядх-
дан келл уга тесж чадад сана орулх бээсмн!

Чаһ-чиирг болн зовлң-түрүд авгдж өгдг уга заң-

бээртэ литературн геройиг ончтаһар күндлдв гиж хөөннь Володя нанд келдмн.

Тиикд мини меддго, Тургеневин бичсн «Часмуд» гидг келврт Володя мини оныг тусхав. Эн келвриг умшчкад, Володяд эн келврин Давид гидг герой эврәннь заң-бэрцэри таасгдсиг би медүв.

Хөөти зунднь, Давид гидг геройасн көлтөстэ эн келвр чамд таасгдну гиж Володяһас намаг сурхла, Давидла эдл улс өмнөн тэвсн цуг керг-төрөн күцэж чадна гиж тер зөвшөрж хэрү өгв.

Володя дегтрмүдиг икэр эңкрлж хадһлдг билэ: би терүнэ цацж хайсн эс гиж үмгж-үмгж орксн нег чигн дегтр төрүц үзсн угав.

Володя кедү дүңгэ шудрмг-шамдна болв чигн цань уга дигтэ-дарата седвэртөһэри йилһрдмн, минилэр болхла, баахн, үүрмг кергиг чигн ик неквртөһэр кедг, дигтэ-тагта кинэн күн билэ. Эннь, негхн модна цаад бийд бээсн ө-шуһу мод үзхш гисн үлгүрлэ ирлццү эс болх үүрмг юмс неклдлһн биш.

Өсх дутман Володя эн заң-бэрцнь улм батрад, йилһрэд ирв. Ики хөөннь оч Мария Ильинична, бичкн күүкн цагтнь терүнд Владимир Ильич сурһуль дасхднь нөкд болжах цагла, күүкн адһжаһад утцар шидж орксн тетрадь авч өгснәннь тускар келдг билэ. Владимир Ильич хар утцар шидж болш уга гиж келчкэд, цаһан утц авад тетрадиг бийнь шидэд, терүгэри бичкн дү күүкндэн көдлмшд болн сурһульд урмдта болдг дасххар тиигсмн.

ЭЭМШГТЭ ТУУЛЬ

Август сарин асхн харһу, бүркг бүрүллэ бидн флигелин ик хорад цуглрцхавдн.

Зэрмснь бильярд нааджацхана, зэрмснь көзрэр зүсн-зүүл гийгн наад нааджацхана.

Мана негмдн «Диканьки гидг күүртг өөрхн болсн асхн» гидг Гоголин бичсн дегтр авад, соңсхад умшжана. Баах-баахар бильярдэн чигн, көзрэн чигн хайлдад, цунар умшлһ соңсхар сууцхав. Ик оньгтаһар соңсжацхана. «Тэрндсн һазр» гидгинь умшчкад «Геедрсн номиг» эс гиж «Вий» гидгиг умшхмб гилдэд зүтклдэн болв. Ик ээмшгтэ тууль гигэд «Вийиг» умшх болж шиидвдн.

Кокушкино тал гиичд ирсн гимназист Петя Алексеев харһу терзэр ик ээмшгтәһәр хэләһэд, теднәс холд зааград, керосина шам шатжах герлтә стол тал өөрдв.

Мадн дотр Петя цугтаһасмдн ах. Тер цугтаһаснь йилһрэд бәәнә: тер кирцхд баһ медрлтә, ик ээмтхә болдг бәэдлтә.

Терүгинь медчкәд, бидн терүг улм эәлһж дөгнәвдн. Мана зәрмсмдн бийснь бас эәж бәәцхәнә — флигеләс һарад хаалһин цаад хажуд бәәсн ик гер тал харһу сөөһәр гүүхд ээмшгтә. Болв, бидн тер эәжәх бәэдлән медүлл уга, терүгән дарад, дииләд бәәнәвдн.

— Петя мууһар соңсжах учрар стол тал шахлдж йовна! — гиж бидн хәәкржәнәвдн!

— Терзәр хәлә, — гиж Володя келв. — Сәәнәр ширтәд хәләхлә, зулин герл һарчах чонж үзхч, дунднь үкәрин яршг бәәх, үкәрин яршг дотр Хому Брутин цогц бәәх... Хәлә, терүнә чирә ямр эәсн бәэдлтә... Үкәрин яршг нисәд аһарар гүүнә, тер Хому Брутла харһн алдад бәәнә...

Му заята Петя хәрү эргж авад, терзәс һарч гүүһэд, хойр чикән хурһарн бөглнә. Бидн терүнә чикән бөглсн хурһдинь күчәр татж авад, ээмшгтә туулин үгмүдиг чикнднь шимлдж келнәвдн.

Терүг удл уга уульулхмдн — ил.

Володя эн йосн биш, ээмшгтә шогмүдиг дарунь хәрж зогсана.

— Уга, иигж шоглж болшго! — гиж Володя герч-

лнэ.— Бидн энүгитн хажрар дөөглжэнэвдн. Эн кү басжах наадиг уга кех кергтэ.

Петя тал эргэд, Володя терүнэ седклинь тогтулж келнэ:

— Герлтэ хора дотрас терз натц харнху сөөһөс онгдан ю үзж болхув? Кемр наза бийэс, цецгэс урһдг назрас хэлэсн болхла, герлтэ хора болн стол эргэд зогссн маниг цугтнь үзх билэч. Энүнд ээх юмн уга. Манахс, энүгэн уурхми! Терүнэ орчд хойр доск тэвчкэд, дөөв наадцхай, шүүснь дакад хоорндан наадтха.

Сууһад дөөв наадцхавдн. Петя невчк төвкнв. Асхн давб. Унтх цаг болв.

НАНЦ ЭГЧ МАША

Наһц эгч Маша дундин нурһта күн билэ, боль өндр нурһта болж медгддмн, нам медэрх насдан чигн түдү дүнгэ кевтэ-янзта цогцта билэ. Гилгрэр самлсн хар үснь, эрт буурл орад цээж оч. Кевтэ чирэ зүснь, тогтун хар нүднь мартгдш угаһар тодлгддмн.

Мария Александровна ик билг-эрдмтэ билэ. Хэрд һарснаннь хөөн, кенз күүкдтэ болн эдл-ахута бийнь гертэн сурһуль дасад, наадк улсдан медүлл уга белдвр кенэд, багш болхар шүүвр өгв. Наһц эгч Маша немшин, францин, англин кел сээнэр меддг билэ.

Бэрмтгтэ, польшг, тогтун, төвшүнэр бийэн бэрдг наһц эгч Маша, манла, бичкдүдлэ, оньдинд ээлттэ, чик седклтэ болдмн. Бидн цуһар терүнд йир дурта билэвдн, наадк улсас кенэснь болвчн үлүһэр терүг соңсдг билэвдн.

Төрхэрэ билгтэ наһц эгч Маша фортепиано йир сээхнэр цокж, дуулдмн. Наһц эгч Маша урднь мини эк-эцг Пензд бээхд гиичлж ирхлэрн, цуг эмтиг эврәннь дууллһарн болн польшгарн өврэдг билэ гиж келцхэдмн. Володя чигн сээнэр дуулж чаддмн. Во-

лодя оln зүсн айсмуд ишкрж дуулдмн, тер учрар чигн би айсин учр-утх меддг болж харлав.

Кокушкинод чиигтэ-бальчгта бүтү-бүркг өдрмүд болхла, хурин уудьврта ээлэ дахулж, роялин өөр бичкдүд цуглуулж авад, наһц эгч Маша Верстовский-ин «Аскольдовин үкэр» гидг оперин учр-утх үзмж-тәһәр цәәлһж өгәд, терүгән дахулж айс татад, ду дуулдмн.

Эн келж өгсн тоотиг би ик тодрхаһар тодлж авсн төлөдән, кемр зург зурж чаддг бээсн болхла, негн күртлнь үзүлж зурж чадх билэв. Төрхәрә айсд дурта Володя Оля хойр татсн айсиг болн дуулсн дууг ик оньгтаһар соңсцхадмн. Бичкн Митя, келжәх келврин учр-утхарнь өврмж кеһәд, наһц эгч Машаһас гилвксн хойр хар нүдән авл уга хәлэдг билэ. Манас насарн ах Аня Шура хойр, зәрмдән умшж бээсн дегтрән хаяд, арһул күүнджәсн күүндәһән уурад бас соңсцхадмн, икчүд, харш болш уган төлө, гер-дотрк керг-үүлән күцәхин кергт э угаһар көдлцхэдг билэ. Бидн цуһар тагчг, киһән дотран авад, авлгдж одсн сууц-ханавдн.

Мини экин болн ик эгч Любан келврәр болхла, наһц эгч Маша Володяг нилхд, терүнә дүүжнгин өөр дуулдг бәәж, тер дууна үгмүд манд икәр таасгддг билэ. Хөөннь Кокушкинод тер шүлгин зәрм куплет-мүдинь чаңһар умшад, дуулдг бәәсинь би меднәв.

Терүнә зәрм куплетмүднә эн:

...Төвкнүн нарта делкә чамд
Тәвсн хөвчн ю заяна?
Баатр йовдларн, кесн үүлдврәри
Бүкл делкәд туурч чадхвч?

Алдр вождь, дурта вождь,
Аюлта догши цаг болхла
Бахта эврә орн-нутгтан
Бат шивәнә болж чадхч.

Эс гиж тэвсн хөвчн
Элдв ик уха өгх,
Эрүн төр, шин тоолвран
Эмтн дунд чи делгрүлхч.

Хар седкл уга, бат
Хамг тоотин седкл медсн,
Хурц үннэ чидл олзлж
Худлиг чи хамх цокхч...

Эн шүлг бичсн күүнэ нер-усинь медж эс болсн
хундлта.

СЕРГЖ ИОВЛҮН

Илья Николаевич болн наһц эгч Маша хойр ман-
ла, бичкдүдлэ, хамдан оньдинд ө-шуһу модн тал тең-
грин ки болн бөөлжрһн цуглулхар одцхадмн. «Бөөл-
жрһн цуглулж авхмн, бичкдүдиг геехмн биш» — гиж
Илья Николаевич наадлж келдмн.

Гертэс күс-дундур, хойр километрт бээсн — шар
харһа модн урһдг, эс гиж «Тиирцг» гиж мана нерэд-
сн Черемышевскийин шар харһа ө-шуһу модн тал
оддг билэвдн. Эн холас үзгддг билэ. Эн ө-шуһу модн
төгрг, дундахурн өндр, захарн маштг болсн учрар,
шарңху өңгтэ тегш һазр дотр хайсн ик тиирцгин
бээдлтэ билэ. Наһц эг Машан дурта хаалһар, сала
һатлад, «Ар» ө-шуһу модн тал чигн оддг билэвдн.
Наһц эгч Маша энүнд асхар сергж йовхдан дурта
билэ.

Сергж йовсн цагтан дурта поэтмүд—Некрасовин,
Пушкинэ, Лермонтовин шүлгүд умшдг билэвдн, ду-
улдгиг уурулж орксн дуд, студентһрин дуд, «Ере-
мушкинэ ду», «Стеньк Разина чагчм» болн талдан
чигн дуд дуулдг билэвдн.

Селән дундахур һарсн цагтан, наһц эгч Маша
зөрлцж харһсн крестьянк күүкд улсла жөөлнэр күү-

нддг билэ. Наһц эгч Машад хуучн таньл-үзл күүкд улс делгү дала билэ. Тедн наһц эгч Маша болн мини эк хойриг иньглж Машенька, Аннушка гиж нерадц-хэдг билэ.

Наһц эгч Маша тер күүкд улсла хоорндан ик бүлэн нүдэр хэлэлцдг учрар, наһц эгч Маша теднд оньдинд белг авч ирдг билэ.

Илья Николаевич бас, гер эргүлж тэвсн завалинк деер суучкад, крестьянмудла күүндвр кедг билэ.

Сергж йовсн цагтан Илья Николаевич, наһц эгч Машан сөв-селвгэр, күлт эс гиж плащ бийлэхэн авч хардг билэ, теднэн «немнэ» гиж нерэддг билэ. Илья Николаевич баахн серүнд царцж оддмн.

«Нүүрлгч» гиж нерэдгддг, хам-хоша бээсн ө-шуһу модн тал бидн цэ чандг самовар авч оддг билэвдн. Тер ө-шуһу модн дунд бээсн ил тегш һазрт һанцхн шар харһа модн болн зерлг альмна хойр модн урһсн бээдмн. Бидн эн моддин өөр амрад суулдхларн, һал шатадг билэвдн. Кемр зерлг альм олж авхларн, тедниг боднцгла хамднь һалд булад болһдг билэвдн. Тедн түүкэлэхэн эдл, һалд булад болһсн бийнь идж болм таалта амтта болдго билэ.

Булгас оч ус авх кергтэ болдмн. Эн булгин өөр мод хэлэдг күүг тонхар седэд өршөңһү угаһар алсмн. Мод хэлэдг му заята күүг алачнр күлсн, бүдүн биш хумхарж одсн хойр модн тенд билэ.

Күн алгдсна тускар бидн меддг билэвдн, тигэд булгас ус оч авх болхла, нам зөвэр элэд наста көвүдиг чигн туршул уга, сежглсн ээмшг эзлдмн.

Зуг Володя сежглдго билэ, тигэд тер уснд одий гиж зөргтэхэр келдмн.

— Тигтлэн чи юмнас ээдговч? — гиж Володяһас сурдг билэвдн.

— Юунас?

— Алгдсн... мод хэлэдг күүнэс...

— Гиль! Үксн күүнэс юуһинь ээхв?

Тер цагла Володян дурта үгнь «гиль» гидг үг билэ, тигчкэд, «л» гидг үзгиг Володя келсн цагт, тернь жиндэд оддмн. Кедр кен болв чигн, терүнэ санаһар болхла, муңхг, ухрн уга, керг уга юм келхлэ, Володя ахрар, шүрүтәһәр «гиль» гигэд оркдмн. Эн үгиг би тигхд талдан нег чигн күүнэс соңссн уга билэв.

Володя бички цагтан үг келхлэнь «р» гидг үзг келинь ээдрәһэд, тер үзг давхрлсн болад оддмн. Жилмүд ирх дутман «р» гидг ээг келдгнь улм-улмар чикрэд ирв.

Илья Николаевич чигн эн ээг төрүц чикәр келдмн биш: терүг келсн цагт «р» гидг үзг унж одсн болж медгдмн.

Өдрин дуусн гүүж-гүүж ирхләрн, бидн өрүнд эрт босхдан дурта биш билэвдн, болв ора күртл суулһн манд таасгддмн.

Володя асхнд, өлсэд ирхләрн, игж келдмн:

— Би чонла эдл өлн йовнав. Йовий, одж идшлий.

Бидн герэс өөрхнд бээсн хөн-бөөлжрһн, крыжовник, сувсн-бөөлжрһн хатханчгта өвсн дунд урһдг, «Негдгч» гиж нерэдгдг сала орад хардг билэвдн. Шуд баг иш деерэснь тер темсдиг таслж авад, өдмглэ холэд хамднь иддг билэвдн.

ИЛЬЯ НИКОЛАЕВИЧ

Миниһәр болхла, цоксн зургудт Илья Николаевичин чирэ сээхн медгднэ. Илья Николаевич ик биш цогцта, эцэвр, йир шулун-дулун, инәмсглсн герлтэ хар нүдтә күн билэ.

Илья Николаевич ики эрт босад, ханцхарн өөмхәр йовж оддмн. Бидн терүг өөмхәр одхла дахкдан ик дурта болдг билэвдн, зүг өөмдг назр му болсн учрар, олн көвүд күнд болад чивж одхла, хувц-хунр болн көлд өмсдг тоотс көвэд харч ирдмн. Тим болсн учрар Илья Николаевич, бичкдүдт дурта бийнь, маниг угаһар, ики эрт йовж оддг билэ.

Илья Николаевич оньдинд М. Е. Салтыков-Щедрин бичсн сатирическ произведеньсиг келж өгдмн, шог харьдмн, ду дуулдмн.

Илья Николаевичин шог бичкдүдиг элк хатаж инэлдмн, өргмжтэхэр шуугулдмн.

Илья Николаевич шогт дурта бийнь, болв манд күнаад бэрж инэх зөв өгдмн биш.

Нег ним йовдл болсиг меднэв.

Кокушкинод эврэн кесн ракетмүд тэвцхэдг билэ; тедн ик өөдэн нисж харцхадмн. Эн тоотд орлцж бээсн, бийэн культури, сурхультад тоолдг нег таньдг күн, Илья Николаевич ним сурвр өгв:

— Эн ик өөдэн нисж харцах ракетэс зэрмнь онд күрчэх гиж би санжанав.

Бийэн икд тэвдг күн тиим үг келхлэ, бидн, бичкдүд, тачкнад инэлдүвдн. Болв Илья Николаевич ма на янз уга инэдиг хэлэцэрн зогсаһад, тигж толлһн ик хажр тоолвр гиж йирин үгэр, оньгтаһар цээлһж өгв.

Хөөннь, тер таньдг күн йовж одхла, Илья Николаевич ик жөөлнэр болн болһамжтаһар маднд, тигж инэлһн хажр йовдл гиж цээлһж келв. Һанцхн эс медлһн — наад бэрж инэх зөв өгч бээхш, тер учрар, күүг басж өөлүлэд керг уга гиж заавр бас өгв.

Илья Николаевич эн заавран мадниг төрүц өөлүлш угаһар келж өгв, тигэд чигн эн заавр насна туршд тодлгдж үлдв.

ВОЛОДЯН ИНЭДН

Володя чигн, Илья Николаевич чигн илэр, үн седклэрн тачкнж инэдг болв чигн, теднэ инэлһн онгонгондан болдмн: Илья Николаевичиг инэднь диилсн мет, зогсж чадл уга, зэрмдэн нүднэснь нульмсн цээрэд, һаран сажн бээж, нам һартнь чачр, теңгрин китэ зембл, тайг болн талдан чигн юмн бээвчн хүрүлн бээж, тесж чадл уга инэдмн.

Володя тер мет урмдтаһар, үнн седклэрн элкән көштл инэдг болв чигн инэдән бэрж чаддмн: тер инәжәсн инэдән зогсаһад, эргндк бәәдлән хәләж, тогтунар эс гиж нам килһһлж чигн үг келдмн.

Нег дакж асхар, сергәд йовж йовад, бидн өвс хаддг һазрур ирәд, овалж дуусад уга устг өвсн деер кевтцхәвдн. Манла хамдан бөл көвүмдн йовла. Тер теңгр тал хәләчкәд, арһул, шүдән зааглл уга үг келәд, сөөһин тускар, теңгрин тускар, оддин тускар гейүрсн айстаһар гиннәд шүлглж келв...

— Чи ямаран келнәс энүгән орчулжанач?— гиж би зөрц төвшүн бәәдлтәһәр суржанав.

Володя чаңһур тачкнад инәв. Терүнә тачкнсн зогслт уга эн инәдинь би дахж инәвв.

Шүлгч түрүләд манд хойрадмдн уурлжаһад, болв уурлдган уурад эврән бас инәв.

Володя дегц ханлттаһар инәдг учрар, тер инәднд хорджах күүнә бийнь дахад инәдмн.

Володя гентки инәдгән уурад, игж келв:

— Чини гейүрлһтә шүлглһн, күнд аца уул өөдлүлж чирж йовх мет, урок деер немш келнәс күчр орчуллһн харһла, күн хажуһас келж өгхмн болвзго гиж күләжәснлә әдл болсн болж нанд санандм орв.

Инәднәс тигж шүрүн үгд гентки орлһн тер цагт Володян заңг-бәргнь болдг билә, болв эн тоотд, бийән үзүлхәр седәд, харжахар тигж бийән гентки сольдг нег чигн темдг уга билә.

«ЧИДЛ СӨРЛҢН»

Хусм модна рошд бәәсн цандгта царн деер, на маг күн диилж чаддмн биш гиж бийән мактсн, бийәсн нег насн ах, цогцарн нег толһа турш өндр көвүнлә Володя чидл сөрлцж ноолдв. Нег негән һарарн таш теврж авчкад, әдн сөрлцлһн эклв. Володяла

ноолджасн көвүн генткн терүнд көлднь дегэ өгэд оркхла, Володя унж одв, ноолджасн көвүнь деерэснь дарад, дарунь өсрж босад, диилсн бээдлтәһәр хээк-рэд зарлв:

— Би диилчкүв!

Эн үүнч ноолданд ирлцдго көлд дегэ өгсн терүнә хажр йовдлиг гемшәж, би герч бээсн учрарн, дакнас марһж ноолдх кергтә гиж келүв. Володяла ноолдсн көвүн зөвәр эв угаһар, болв ноолданд һарһсн эврә буру йовдлан зөвтәд тоолж зүткв.

Володя көвүнә бийән харсж келсиг болн мини дэврлһиг кергт авл уга, эврә бийинь зөвтәг медж чикднь, төвкнүн бәрцтәһәр эн тоотиг талданар халһж келв: кен чигн күн унж йовсн цагла деер туссн — диилсн темдг биш; уңһасна хөөннь хойр далинь һазрт күргәд, диилсн темдгән медүлх кергтә, эс гиж унсн күн деер чигн һарч оддмн.

Һазр деер би унув,— гиж Володя келв,— дакад эн чигн мини дор орх билә.

— Дакад кезә?— гиж би суржанав.— Тигхлә ке-дү цагт дарж кевтх болзгинь йилһх кергтә.

Арһул зун күртл то тоолх болж бидн зөвшәрвдн. Кедр деер бээх күн, то тоолад дуустл эс авгдж хайгдхла, тер күн диилсн болж тоолгдх зөвтә.

Дакнас тедн бәрлдәд ноолдв, Володяд көлднь дегә өгсн учрар, тер дакад дор тусв, болв Володя да-рунь алдрж һарад, то тоолад дуустл деернь торад бөөв.

Диилгдсн көвүнә бээх бээдл, цогциг болн маңсисн чирәг үзсн күн тер саамла терүнә ямаран бээдл һар-синь медх билә!

Бийднь харш болх юмн Володяг кезәд чигн зог-садг уга билә. Һарсн алдр йовдл өмнән тәвсн төрән күцәхд терүг улм омгшулдг билә.

Кежәсн юмндан, умшжасн дегтртән, сергмжтә наадндан оньган цугтнь өгдг терүнә заң-бәргнь билә.

Бидн, бичкдүд, зэрмдэн уудьврта болхла, бийэн альдаран кехэн, юуһар наадхан медж чаддго билэвдн...

Володя манла эдл уудьсн уудьврта болснь кезэд чигн медгддго билэ, тер оньдинд ю-бис кеһэд һардмн. Володяг бээсн цагт бидн хоосн хара суудго билэвдн. Терүнэ чаң-чиирг халуч цогц, хажудан бээсн улсиг хара, тагчг бээлһдго билэ. Тер маниг тенчүлж сергәһэд, улм урмдулад оркдмн.

«СУЛ БЭЭДГ ХАЗГУД ДУРАЖ НААДЛЫН»

Мана бичкн цагин нег наадн сангдна.

Володя бидн хойр, бөл көвүтәһән һурвулн «сул бээдг хазг улс» дураж нааддг билэвдн.

Модар ут жид кеж авад, һартан бәрчкәд, бидн өвс хаддг, тәрә тәрдг болн сала-сартгта һазрмудар гүүлдж нааддг билэвдн. Зэрмдән нәрхн хоржнур һол харһхла, терүнд амрад, бийләһән авч һарсн темсэн болн бөөлжрһнән иддг билэвдн.

Ямаран нааднд болв чигн Володя ончта өврмж өгч чаддмн. Күн болһн дегтрт бичэтә бээсн баатрмудин нер авхмн гиж тер келдмн.

Володя бийнь Тарас Бульба, мөрндән — «Эрлг» гидг нерд, Гоголин бичсн дегтрәс авб, (бидн, күн болһнд мөрн бәәнә гиж тоолдг билэвдн). Би — Казбич болув, мөрнәм нерн — Карагез (Лермонтовин бичсәр болж һарв). Һурвдгч күүнә болн мөрнә нердиг би мартчкжв — Майн Ридин романас кевтә билэ.

Баахн зуур уха туңһаж бәәһэд, Володя юңгад Тарас Бульба гидг нер шүүж авсиг би йир сәәнәр меднәв: негдвәр болхла, тер хазг, бидн «сул бээдг хазг улсин» тускар нааднавдн, хойрдхла, Тарас Бульбад баатр зөрмг, өвәрц чаң-чиирг омгта болсн төләднь Володян зүркн туссн бәәсмн.

Гоголин, Лермонтовин болн Майн Ридан баатр-муд дураһад, «сул бээдг хазг улс» болж наадлһна хөөннь сала-сартгуд эргэд, нэрхн хоржцнурмуд болн хол һатлад шинжллт кедг экскурсд тохрв — теднэ эклц хама бээдгинь хээдг болввдн. Ушни һолур нилдг сала олж авхар йовһар һарад йоввдн. Эн саамд мана жидмүд тус болв: теднән түшэд, бидн нэрхн хоржцнурин нег көвәһәс талдан көвәднь һәрәдәд, шагшг шарлжн, хулсн урһсн салан чагчм эрг төгәлэд хаалһ йилһж авад йовдг биләвдн.

Черемышев гидг селәнә өөр һолин көвәд «Сорницта уул» — гидг үмсн өндр толһа бээдмн. Бидн тиигән оңһцар одвдн. Ушни гидг хол эн алдндан дегд уутьхн болсн учрар, оңһцин хэврһ һолин эрглә харһдг билә, зәрм һазртнь бидн оңһцан чирдг биләвдн.

Ах көвүдин негнь, эн үмсн толһа юңгад «Сорницта уул» гиж нерәдгдсн болхв гиж төр кев.

Володя дор ормдан, удан ухалл уга хәрү игж өгв:

— Тер маниг бий талан сорниц мет татдг төләдән чигн тигж нерәдгддг болхгов!

Володя зәрм наадиг таасдг уга билә, нааднд тоолдг уга билә, тигәд бидн:

— Булгт боодг дакад кехмн, Володяд таасгдж бәәхш,— гиж келәд, тиим наадиг наадл уга оркчдг биләвдн.

Зуг Ульяновин өрк-бүл йовж одсна хөөн, дегд уудьврта болад, яахан медж чадад, теднәс салсн зөвүрән мартхин кергт, бидн «Поварня» гидг булг тал одад, боодг кеж бальчгт будгдцхадг биләвдн.

АХНР БОЛН ЭГЧНР

Арвн наста көвүн цагтан Володя, наснаннь кир-цәнд дегд жөөлн килмжтәһәр болн өкәрлһтәһәр Кокушкино тал авч ирсн хойр наста эврәннь дү күүкндән дурта билә. Володя тигхд дү күүкән Манюша

гиж, сүл үзгинь утар татж келдмн. Володя хөөннь Мария Ильиничнаг Маняша гиж нерэддг болв.

Володян бичкн дү көвүн Митяг бичкн, дөнтө цагаснь авн меднэв. Йир сээхн зүстэ-зүрктэ, шулууншамдһа Митя, мөңгн уснла эдл билэ. Тер ю болвчн келсн цагтан дегд адһхларн кинь давхцад эклэд келкэрэд ирдмн. Наһц эгч Маша тогтунар, сурһмжтаһар терүг келжэсн үгэн адһл уга, тодрхаһар кел гиж дасхдмн. Наһц эгч Маша күүнд уха заахдан цань уга билгтэ билэ!

Митя аңһучлһһнд ик дурта билэ, тер учрар оньдинд икчүдин өөр эргэд һардмн.

Тер йириндэн цуг тоотиг тодрхаһар меддмн: шовуг хама, кезэ, ямаран бээдлтәһәр кен хаж уңһасинь меддмн. Хоосн дорва сүүвдэд, хәрж ирж йовх аңһучһрас, «Ю хаж авбт?» — гиж даңгин сурхларн: «Цаган үрәвв» — гисн һундрхсн хәрү Митя соңсдмн. Болв хойр нуһс эс гиж һурвн адуч шову хаж авв гисн хәрү соңсхла, байрлһһнд эң-зах уга болдмн.

Би Оляла икәр үүрлдг биләв, тер учрар Оляг Коушкино тал ирхиг оньдин эрә тесж күләдг биләв.

Оля өссөнөннь хөөн чигн Казаньд манад бәәһэд, көгжмин школд дасв.

Ик гидг өвәрц, күн алңгтрм теслтәһәр өдр болһн, кесг часдан сууһад Оля давтха гигэд өгсн күчр-күчр даалһвран кедмн, заасн произведеньсәс талдан нег чигн айс, кедү сурсн бийнь, татж өгдго билэ, тедү дүңгә чаңһар бийән бәрж багшһрин неквр күцэдг билэ.

Оля, Володяһар болхла, бичкнәсн авн йир номһн, үг-күр уга билэ, эн халхарн Шура Ульяновиг дурасн билэ.

Александр Ильич баһ цагтан төвшүртә тогтун, ухарлыг бәәсиг би меднэв.

Александр Илиыч шатр наадхдан дурта билэ, наадхларн доск тал хэләл уга, нег һазр һурвн күүнлә нааддг билэ.

Тер цугтаһаснь эрт босад, ора кевтдг билэ; бидн Шура кезэ унтдг болхв гиж алң болдг билэвдн. (Александр Ильичиг мана өрк-бүл Шура гиж, миних ах Сашаһас йилһж, келдг билэ).

Тер йиртмжд дурта билэ, аңһучлад, кесг өдрэр йовж оддг билэ.

Ульяновин өрк-бүлд цуһараһаснь ик үрнь Анечка билэ.

1887 жил Анна Ильинична Кокушкино тал полицин хэлэврт туугдсна тускар би адһад келчксв. Тер учрар, йосна улс мана тал, зуг Анна Ильиничнаг хэлэхэр биш, терүнэ дуулсн дууһинь соңсар, дару-даруһирдмн.

Кокушкиноһас игән-тигән йовж болш уга гиж цээлһвр өгчэсн становый пристагиг наадлж, Анна Ильинична сурдг билэ:

— Нам, хашаһас цааран давж роц тал чигн одж болшгой?

— Уга, юнгад, зуг арвн тавн дуунаһас цааран давж болш уга,— гиж терһ келдмн.

— Не кемр би арвн зурһан дуунаһас цааран йовһар эс гиж көлгэр давхла, тер цагт юн болх?

— Бэрэд суулһх!— гиж муңхг тоңкун инэдэр становой хэрү өгдмн.

Эн күүндвр баһчудт таасгддмн. Бидн эврэн бий-смдн пристагиг наад бэрж инэхэр седдг билэвдн.

МЕШУ ҺОЛ ТАЛ ОДЛҢН

Кама һолур ниилдг Мешу һол Кокушкиноһас арвн километрт бээсмн. Эн һол дер бээх сэххн һазр-мудин тускар Шура келэ-келэ бээж, цугтаһинь өврүлсн учрар, тигән одх болж шиидцхэввдн — одсндан чигн һундрхсн угавдн. Цуһарн нег дууһар, эн һазр, манд хээртэ Кокушкиноһас сэххн һазр гиж шиидввдн.

Цуг бээдлэрн дегд сээхн ө-шуһу моднас харм цацу, бидн, деернь ик-ик савһр хамтхаста энд-тенд урһсн моддудта, өргн у тегш царнг үзввдн. Өвс хаддг царңгин ца, өндр биш тодрха эргтэ, өргэр тасмһсн һол гилвкжэнэ. Һолин телтр көвэд нигтэр урһсн шар харһа модн өндр эрсэрн күриж үзгднэ; терүнэ сүүдр уснд толһаһарн дорагшан хэлэж тусад, бийүрн авлж дуудна.

Оңһц уга болад телтр көвэд һарч болш угад икэр һундрхж, бидн көвэ даһад, бас йир сээхн бээдлтэ, шинэс баахн-баахн модд урһсн өндрмүдтэ кец һазр күртл одвдн. Һолин көвэд бээсн эн һазр «Подувало» гиж нерэдгддг бээж.

Би бахтж хээкрвв:

— Тургеневин бичсн йоста гидг Бежин хадлһна царңг! Зурчкһсн зургла эдл!

Бежин гидг хадлһна царңгла төрүц эдл бээдлтэ биш,— гиж Володя бурушав, болв һазр-усна дүрсн йосндан сээхн, ташр зурсн зургас долан деер болж зөвшөрв.

Хөөннь Мешу тал кесг дакж одцхаввдн, нам оңһц тигэрэн авч одввдн.

«СУУЖ НААДДГ НААДДУД»

Нарн суусна хөөн Кокушкинод бээсн улс, ик баһ уга, ик герин балкон деер болн цецг урһдг һазрт бээсн скамейкс деер хурцхадмн.

Наһц эгч Маша мини эк хойр — цецгэст ик дурта болдмн. Флоксмуд, резеда, левкои, үнтэ горохс, никоциана, настурции болн нань чигн оһн-зүсн цецгэс сээхн үнрэр аһар дүүргнэ. Георгины болн мальвы гидг цецгэс урһмлмуд дунд цугтаһаснь өндр урһсн үзгднэ.

Бичкдүд икчүдлэ таалмжта наад наадхан медж

байрлад, гертэс медэтэ улс суух стулмуд болн табу- реткс авхар гүүлдв; бийснь балкона дөрө деер сууц- хав. Иим бээдлтэһэр «сууж наадг нааддуд» эклнэ.

Илья Николаевич, ар бийд бээсн деерк балконд, сүүдртэ һазрт заагта онц сууцхасн Шураг, Анечкиг болн мини эгч Машаг дуудж авб.

Бичкдудин негнь «синоним»* гидг наад наадхмн гижэнэ.

— Не, сэн. Болвчн эн наадиг хажр тигж нерэд- нэ,— гиж Илья Николаевич келв,— «ононим»** — гиж нерэдхмн билэ, болв тер нерн тохрад хуурсн уч- рар, тигэд чигн болг. Ода Оля нааднд оратсн учрар, терүнд олж авх үг шулуһар ухалцхай.

«Поля» гидг үг деер зогсвдн: эн үгин утхиг олж авх гиж нег чигн сурвр өгэд угавдн.

— Негдгчнь: мана амрхар сергж йовдг «поля»,— терүнд буудя тэргднэ.

— Хойрдгчнь: дорнь сергж йовдг «поля»,— тирц- гин ирмэг.

— Нурвлад бас бээнэ,— гиж Володя темдгль.

— Юмб? Тодлврт оржахш.

— Багш сурһульчин бичсиг чиклэд, хажрһинь би- чэд, үзгэрн үзүлдг «поля»,— гиж Володя цээлһж өгв.

Оля ирэд һаһц эгч Машан келсн һурвн тежгэ үг- мүдиг шулуһар олж авна: негдгчнь — мөндр цоксн һазр, хойрдгчнь — нуһрсн һазр, һурвдгчнь — бек ас- хрсн һазр.

Бас кесг тиим үгмүдин утх тээлж авчкад, талдан «үлгүрмүд» гидг наад эклнэвдн. Эн наадна нерн бас чик биш, юнгад гихлэ бидн зэрмдэн үлгүрин орчд шүлгүдин утх тээлдг билэвдн. Эн нааднд үгин тээлвр

* Синоним — гисн, оң-онданар келгддг болв чигн, нег утхта үгмүд, үлгүрнь «нүдн» болн «цещгэ».

** Ононим — гисн, нег зүсэр келгддг болв чигн, оң-ондан утхта үгмүд, үлгүрнь: «үсн» — үкрин үсн, «үсн» — толһан үсн.

олж бээх күн, цуг наадж бээх улсд, селгәһәр дурта сурвран өгч чаджана. Эврәннь хәрүдән наадж бээх күн, терүнд заасн үгиг орлцулад шүлг эс гиж үлгүр келж өгх зөвтә.

Боодг тал оддг чагчм жим хаалһин хажуд, эргүлж төгргләд суулһсн цаһан харһа модн дунд күүндвр кедг һазр болж зокагдсмн. Наадна тәәлвр олж авх күн, нааран ирж онц зогсна.

Шура йовж одв. Энд-тендәс ним үлгүрмүд, шүлгүд өгхмн гиж селвг өгцхәнә.

— «Эн һазаран һаргч үүдн!» — гиж көвүд хәәкрлднә.

— Болш уга, «һазаран һаргч», «өргмжтә» гисн күчр олн үгмүд бәәнә...

— «Тер жил намрин бәәдл» — гидг үгмүд «Евгений Онегин» гидг поэмәс өгхмн,— гиж мини дү Маша келжәнә.

— Некрасов Пушкин хойриг Саша дарунь олад авч оркх, терүнд күчрәснь, баһар медгддг сурвр өгхмн,— гиж Володя селвг өгв.

Аш сүүлднь Саша Веретенниковин шоглж бичсн шүлгүд аввдн:

Мел харһу сөөһәр
Махн бөрг гедрв,
Темдг угаһар одв,
Тер яһсн болхв.

— Сән, мана Саша, тана Сашан бичсн шүлгиг медәд автха,— гиж Илья Николаевич мини экд наадлж келв.

— Володяд «Харһуд» гисн үг өгхмн—эн киисквртнь олзлхд күчр.

Болв Володя эн күчр бәәдл йовдлас нертә кевәр шууж һарв.

Юңгад өвдгән бәржәнәч гиж Шуран сурсн сурврт, Володя нүд ирмтл, хәрү игж өгв:

— Өцклдүр ора: герл уга, нүд чичм харнуд, унт-хар седж йовад, табуреткд бүдрэд, көлөн өвткэчкжв.

«Харнуд» гисн кергтэ үг сурврин хэрүд чикэр олзлсн учрар, терүг наадк үгмүдэс йилнж медхд күчр болв.

Илья Николаевичин келсн үгэс шүлгүдиг Шура тааж медэд, бичкүдиг икэр байрлулв, тигэд Илья Николаевич арн уга босад онц нарад йовж одв, юн-гад гихлэ — үгиннь тээлвр олдсн күн эрк биш онц назрур одх зөвтэ бээсмн.

Тер хоорнд, икчүдмдн, үлгүрнь Анечка үгин тээлв-риг түрүлэд олад авчкад, «уездүр» йовулхар седсн күүндэн тээллһинь зөрц күргдмн. (Эн «уезд» гидг үг Илья Николаевич көдлмшиннь кергэр уездүр йовдг тигж келгддг болсмн).

Манд иим наадн чигн бээлэ: «э», «уга» гисн сурвр-мудт хэрү өгч, тер күүг юн күүһинь медх кергтэ бээсмн. Кемр юн күүһинь олж авхар нааджах күн, «э» гиж чигн, «уга» гиж чигн хэрү өгч болх сурер өгхлэ, тер цагт нааджах күн олж авхар бээх күүһөн медж чадад кесгтэн бээдмн.

Олж авх күүнэ темдгтэ зүс-зүркнэ тускар сурвр өгх бээсмн. Тер учрар игж сурврмуд өггддмн:

— Залу күний?

— Уга. (Тигхлэ, күүкд күн болж нарчана).

— Садтий?

— Э.

Цааранднь бичкүдү сурдмн:

— Көк бишмүдтэй?

— Бүсдэн цецг хавчулжий?

Икчүд иим сурврмуд чигн өгдмн:

— Зөргтэй?

— Ухатай?

Зөрмдэн инэдтэ сурврмуд чигн өгдг билэвдн, үл-гүрнь иим:

— Эндр такт деерэс уснд унлчи?

— Аңхн уул цагин күний? (Хулс бооһад, эврэн кесн сал деер жилк өргчкэд, боодг дотраһур усчад йовдг учрар намаг Анечка тигж нерэддмн).

Володя эн наадст цугтаһинь шүүж оркдмн, нам медэтэ улсас давад бээдмн, шүлгүдиг, үлгүрмүдиг түрүн үгмүдинь келхлэ олад авчкдмн, зөрм наадиднь дадмг сурвр өгэд, цугтаһинь инэлһдмн.

Нег дакж Володяг олж автха гигэд төрл көвүдиннь негинь заавдн — тер көвүн муульта аңһуч билэ, нег дакж герт өскдг йисн нүһс хаһад авчкж (герт өскдг нүһсд бу халһнас ээхш). Володя даруень олж авчкад, игж суржана:

— Зааж бээх күүнтн, зерлг нүһсн йис дакж хасна хөөн нисдмн гиж сандг болвзго?

Цуһарн тачкнж инэсн инэдн, Володя нүдэр хатхсн мет чикэр олж авсиг медүлв.

Володя олж авхднь күчр болтха гигэд, күүнэ орчд эмн уга юмс: модна көрөдсн түнгд хатхата сүк; һазрт шаалһата юм хусдг күрз; герин эрст түшүлһэтэ һахуль болн нань чигн юм заадг билэвдн.

Иим нег наадн йир өврмжтэ билэ: мадна негмдн ямаран болв чигн дегтрэс түрүн харһсн үгмүдинь умшдмн, бий талнь заасн күн, тер дегтриг кен бичсинь болн дегтрин нериг олж авх зөвтэ бээсмн.

Түрүлэд зуг Крыловин бичсн тежгүд авдг билэвдн, хөөннь нань чигн классическ литератур наадндан олзлдг болвдн. Олн меддг тежгэ тууль бас нааддг билэвдн.

Классическ тежгэ тээллһтэ тууль гидгмдн ним болдмн: түрүн эңгнь бүклэс бүрднэ, бүкльн сүүлин эңгэсн ээнэ (вино-град).

КҮҮНДВРМҮД

Володя, би болн мана бөл көвүн — бидн һурвн дару-даруень асхн ора шидр — Кокушкино болн

Маңһд Черемышев гидг селән хойрин хоорндк хаалһар йовад ю-бис күүнддг биләвдн.

Мана негмдн олн үг келәд бүргәд одхла, Володя шүдн һатцасн ишкрн бәәж, соңсж йовад, зуг хая-хая чимрүн, седвәртә ахр цәәлһвр орлцулад оркдмн.

Нег дакж мана негмдн, алтн юңгад тиим үнтә болн чинртә орм эзлнә гиж келжәнә.

Бөл көвүм иим бәәдлтә үг (мини эн келжәснәс ик утхтаһар) дүңнхд игж келв:

— Цуг әмтн кемр алтиг керглш уга болж хоорндан зөвшәрсн болхла, тер цагт бәәхд сән болх билә.

Володя ишкрлһән таслад, игж келжәнә:

— Театрт хәләж суусн улс цуһар нег һазр нәәтхсн болхла, герин эрсмүд нурад унж одх шаху билә. Болв тигж болхий?

Тиим ахр ходрлһарн, мана бурж йовсн олн үгмүдиг Володя керчәд хайчкдмн.

Тер жилин зунар Володя мини оньгиг шалһлгч литературт өгүлв — Белинскийн, Добролюбовин, Писаревин дегтрмүд умш гиж заав. Би аш сүүлднһ Писаревин бичсн тоотд икәр дуран өгүв, болв терүнә произведеньсиг уурулж орксар, олж авхд күчр билә.

Нег дакж би игж келжәнәв: нертә улс дураһад керг уга гиж санжанав, тер учрар, эврәннһ нег бөл көвүг үлгүрлж заажанав. Тер эврәннһ ик ахан дураһад, терүнә кесн тоотиг кехәр седдг билә.

— Миниһәр болхла, зуг эврә ухан, медрләрн бәәх кергтә, — гиж би келжәнәв.

Володя, иим толвр хажһр гиж келәд, нанла зөвшәрсн уга. Бидн ода чигн кесг олн юм эврән бийсмдн медхшвдн, тер учрар, ик ахин ухан, медрл гүн, хурц болхла, терүг дураснд му юмн уга гиж Володя келв.

Талдан нег цагла би игж келжәнәв: мини ик ах Саша, кезәңк келнә багш, бийдән йир уудьврта, сән биш специальность шууж авб гижәнәв.

Болв Володя йир навшун кевэр Сашаг харсж, Симбирскд, терүнэ дасдг классд мини ах латин келнэ урок өгхлэрн, йир сээнэр, соньн кевэр тер уроксан өгдг билэ гиж келв.

ГИМНАЗИН ТУСК КЕЛВРМҮД

Володя Симбирскд бээх наадк багширин тускар чигн олн тоот юм келдг билэ. Үлгүрнь математикин багш, урокан эс меддг сурһульчиг гемшэж игж келдг бээж: «Не, кукн, тигэд чи урокан медхшвчи! Бээдлчн, «һарарн сөвөһән тулчкад, Свяг деегүр йовхв» гиж санжч,— гиж багш келдг бээж. Энүгәрн багш, Свяг гидг холин көвөһәр, Симбирскин бульвармудар сергэд йовсн цагт дуулдг дууна үгмүд медүлж келдг бээж.

Симбирск гимназд бээсн зокалар, Володя гимназд французск болн немш кел дасдг билэ, болв Володя тодлвртан йир сән болсн учрар, эн тоот терүнд төрүц күчр болдго билэ.

Володя дегд билгтэ болсн учрар, дасж бээх тоотнь цуһар дегд амрар дасгдад бээхлэ, тер бийнь көдлмш кехд дасхн уга гиж эһһэд, Илья Николаевич, һанцхн бийнь Володяг магтх биш, талдан улсиг чигн терүг «магтхд» зөв өгдмн биш.

Гимназин туск келвртән Володя һанд нег ним йовдл келж өгв.

Шин кел дассн цагт һол классиг, талдан классла негдүлдг бээж. Тигэд талдан классин негдгч гижэсн сурһульч, (һернь Пьеро кевтэ билэ) Володяг немш келнэс орчулсн үгмүдиг буулһад бичэд өг гиж сурж.

— Не, чи тигэд яһвч, өгвчи?— гиж би суржанав.

— Тиглго, өгүв... Болв тер тигэд ямаран гидг негдгч сурһульч болж бээхмб!

— Не тигэд чамд, урокан эс белдсн саам харһдг билү?— гиж би келжәнэв.

— Тиим йовдл болад уга, болш чигн уга! — гиж Володя керчен кевтөһөр хэрү өгв.

Володя оньдинд тигж ахрар, хадвртаһар үг келдг заңгта билэ.

Тер бичкн цагтнь чигн Володян келсн үгнь кесн тоотлань оньдинд ирлцдг билэ. Гимназин негдгч классас авн сүүлин класс күртл Володя негдгч сурһульч билэ, классан төгсгэд дарук классд орх болһндан негдгч мөрэ авдг билэ.

БООДГ АЛДРЛЫН

Хур оржатл, Володя бидн хойр, сө хойр час күртл гертэн суучкад, унтхиннь өмн нүүрэн уһахар, — хол тал одвдн. Хур гийһэд, өр эклэд цээв.

Өөмдг һазр тал күрхд дегд күчр болв — бичкн тактс уснд көвэд һарч ирж.

Зогсл уга орсн хурас боодгин усн немгдсинь, бидн тер дор ормдан медвдн.

Боодг деер гүүж һарч ирвдн.

Хээхлэ — усн деегурнь деврэд һарһана.

Би боодгин хааһулиг секхмн гиж келүв, болв Володя нанла зөвшөрсн уга, манд деесн чигн, чичүр чигн, боодгин хааһул татх лебедк чигн уга, бидн эн хамгла чидлэр теңцж чадшговдн, шулуһар теермд көдлдг күүг серүлхмн гиж Володя келв.

Бидн һуйр теермддг герин терзинь цоквдн.

Нөөрмү теермч гүүж һарч ирэд, өңгэлт угаһар һаран сажв. Төрүц юм кеж болшго болв.

Тавн минут чигн давсн уга, арһул, урдаснь зэнг-лжэх мет баахнар тачкнчкад, ардаснь сүртөһөр күржннэд, усн шуугад, эвртэ ик-ик дольгатаһар, дөрвн метр өндрэс, зууран бээсн модар болн һазрас кегдсн бат тулгуд тоотиг хамхлад урсхн турглж гүүв. Гүүжэх ик усн, угаһар бүркгдсн мет, нигт будн болж одв.

Алдр ик өврмжтэ бээдл!

Агмчин зуур, маниг хэлэнэ бээтл, кев-янз уга замгта көвөнэн нүцклед, зуг гүн назрт баахн цувг ус үлдэнэд боодг алдрад йовж одв.

— Түүмр шатсна хөөтклэ эдл болв...— гиж Володя темдглж келв.

Тернь лавта: шидрхн болсн түүмрин хөөн гермүд ямр зута бээдлтэ үлднэ, тер мет, көк ноһан рамк болсн көвөнэн номһнар цокж бээсн, сээхн гилвкжэсн боодгин усн урсж уга болад, ода боодг харлад, хоосрад, шатж одсн бээдл һарад үлдв... Болв эн боодгин һундлта кевэр алдрлһн, терүг хэрү эклэд босхлһн, Володя ман хойрт ик гидг бахмж болж һарв. Боодгин алдрлһиг, «боодг му кевэр эрлв»,— гиж Кокушкино деревнэ эмтс келдмн.

БООДГИГ ШИНЭС БОСХЛҮН

Боодг келһн — ик күнд, удан көдлмш. Хамгин түрүн болж бахнс булв; тедниг бидү кевэр, һарарн тэвб. Ик хожул моднд бэрүл кеж авчкад, усн деегүр тэвсн тактас, хатхж бахнсиг деерэснь цокна.

Көдлжэх улс, «Дубинушка» гидг ду дуулцхав. Үгинь дууг һардж дуулжах күн эврэн ухалж һарһна. Зэрмдэн дүүрэнд иим-иим үгмүд сонсгдна:

Мана бахн хэрдэд бээв

Мел эн кенд кергтэв!..

Цокий,

Цокий,

Дарулад авий!

Боодг тосхлһнд цуг-эмтн орлцв, Володя «Дубинушк» дуулад оркхла, уужасн өрүни цөөнэн хайчкад,

боодг орад гүүдмн; тенд болжах тоот цуһар Володя соньмсадмн.

Модна урч Леонтий, эн көдлмш «Жаңһрта көдлмш», бахниг «хожул модар» биш, копр гидг юмар цокх кергтэ гиж келдмн.

Хожул модиг блокар өргж авад бахниг деерэснь цокна, копр гидг юмар бахниг яһж цокхм гиж Володя сурсн сурврт Леонтий, ик ут болн алс-булс авсар хэрү өгдмн. Тер үгмүдэн күн медж болдго «лепорт» гидг үгэр төгсөдмн.

Кеер тэрэнэс хэрж йовсн, андсхд мөр зүүсн һазр хаһлдг күн болһн Маңһд Черемышевэс йовж йовсн бешч болн захсч Карпей гидг күн эн боодгин тосхлт хэлэхэд зөгсдмн.

Володя эн күүг Тургеневин бичсн дегтрт бээсн улсла эдл гидмн, Илья Николаевич — терүг философ гидмн.

Эн күн, шовһр хар сахлта, буурл орад бээсн тохшрлсн ут үсинь, целвгин бээдлтэ ишкэ тиирцг бүрксн, өндр нуһрта, эцци крестьянин билэ.

Боодгин өөр хам-хоша бээсн Бутырк гидг селэнэ, ээмдэн бу үүрсн, өөрэн Валетка гидг шург ноханан дахулсн Кузьма гидг көвүн, хажуһар һарч йовад, бас зөгсдмн.

— Чи, Кузьма, эврәннь Валеткэн асрдго бээдлтэч,— терчн өлн болад, мана такас алад бээнэ,— гиж Кокушкино деревнэ крестьянк күүкд-улс келцхэв.

— Би ноха асрхмн биш! Бийнь хотан олж идг,— гиж Кузьма өмнэснь сөрлцнэ.

Тер учрар Валеткнь «хот олж иднэ».

Валетка шову гетэд олж авхла, Кузьма хаһад уһачкад, бийнь нохан ардас урлдж гүүнэ. Кеер Кузьма адһж тер хаж алсн шовуһан эс одж авхла— Валетка тер шовуһинь авч зулад, адһмтаһар идж оркдмн.

КАЗАНЬД ХАРЬЛЫН

Володя тавдгч класст орх жилдэн ирсн ирлһнь нанд ончта кевэр темдглгдлэ. Эн саамд би Казаньд бэәһэ билэв. Хаврин сээхн асхн кермэс наһц эгч Маша, Анечка, Володя һурви бууж ирцхэв.

Володя кермэр йовсндан ик байрта ирв, нам чеежэр өгдг түрүн шүүврэн сээнэр өгсндэн чигн тиим байрта бээсн болх (тер цагт бичкдүдин класст зуг шүүвр бичгэр авдг бээсмн).

Володя намаг Казаняр йовад сергий гиж келв, бидн гимназин күлтсэн көдрлдж авад, дарунь гүүлдж һарвдн. Гер дотр харһу билэ, болв би уульнд һарчкад, Володя күлтинь эргүлэд көдрсинь үзүв.

— Володя, күлтэн буру эргүлэд көдржч,— гиж би терүнд келвв.

— Э, тиим бээж! Не, болг, тигэд бэг,— гиж тер хэрү өгв. Би эндр дегд ончта сэн саната бээнэв: минн өмн икл, күчтэ сээхн юмн харһх болж медгднэ. Эндрк теңгрин бээдл тиимв, ямарамб... Чамд тиим сэн болж медгднү?

— Теңгрин бээдл мел тиим сээхн. Би чамаг эн жил өмнкэсн эрт ирсндчнь йир икэр байрлжанав, болв тиим өвэрц сээхн юмн нанд медгдхш.

Увлин дуусн халун гемэр кевтсн учрар, бас нег класс ард үлдэд, Володя тавдгчд орх болхла, би зуг һурвдгчд дасх болсндан, зөвэр ик һундлта билэв.

— Хамаран одхмб? — гиж суржанав.— Чамд хамгин сээхн, Воскресенск гидг уульнд үзүлхви?

Тер йилһл уга гиж хэрү өгв, тигэд бидн хойр «Хар нур» гидг сад орвдн. Бидн удл уга хэрж ирэд Кокушкино орж йовхдан бахтад, минн хорад унтхар кевтвдн.

Дарук өдртнь хошаһад мөр татсн, көгтэ хойр тергэр йовцхавдн, тигчкэд бидн хоюрн нежэдэр тергн болһнд, бахан хаһнаж, жолачла зерглж сууввдн.

— Зоогта көвүн бээж!— гиж өөрнь Володя сууж ирсн, Роман гидг жолач баахн көвүн келв.

— Кен?— гиж би суржанав.

— Чини ахчнь. Терүнтэ хамдан, хашнг мөрдэр йовб чигн кезэхүр күрч ирсэн медшгоч.

Хам-хоша бээсн Черемышово-Апокаево гидг селэнэ эн көвүн хөөннь кесг дакж игж сурла:

— Чини ахчнь кезэ ирхмб?

— Янна?

— Дегд седвэртэ көвүн тер. Би тиим бичкн көвүд үзэд угав, келсн үгмүднь цуг утхта, инэдтэ.

Намаг кедү ээрсн бийнь, Володян келсн үгмүдиг, тодрхаһар, нээрүлж Роман келж чадсн уга.

— Цугтнь тодлж болхий!— гиж тер гөрдж келхлэ, төгрг чирэнь, хансн инэднэс улм икэр өргдэд оддмн.

1887 ЖИЛД

1887-ч жилин хаврар, Володиг гимназий чилэ-жэтл, Александр III гидг хаана эмнд хоран күрглһнд орлцснднь, Александр Ильичиг Петербургт бэрж суулһв. Анна Ильиничнаг бас бэрэд суулһчкв.

Тигхд Петербургт бээсн мини эгч Катя, Симбирск орулад, таньдг багш, Вера Васильевна Кашкадамова гидг күүкд-күүг, наһц эгч Машаг, саг кевэр өмнэснь белдэд, терүнд эн күчр зэнгиг соңсхтн гиж сурж бичг бичж. Илья Николаевич тигхд уга билэ, өнгрэд нег жил давсн бээсмн.

Авсн бичгиннь тускар Вера Васильевна түрүн болж Володяд келв.

Эн цагас авн Володян бээдл-жирһл онгдарж хуврв.

Наһц эгч Маша Петербург орад йовж одв, Володя бүлэн толһалж үлдв.

Тигхд Володя бички дүүнрэн ямаран оньгтаһар болн килмжтәһәр хэлэж бээсиг болн тер күчр өдр-мүдт түрүн йовсн кермәр мини эк күүкд көвүдинь хэлэхәр ирсиг Мария Ильинична кесг дакж тодлж келдг билә.

Александр Ильич хаана эмнд хор күргхәр седсн улсин һардачнрин негнь гиж тоолгдәд, цаажла хар-һулгдх болж шиидгдәд, 1887 жилин майин 8-д алгдв.

Эн түрү цагла Володя тогтунар сууж сурһулян дасв; тер хоорндан бички дүүнрэн седклинь өргжүлж өгәд, бийсинь сергмжтәһәр хэләһәд, аттестат авх шүүврмүдән дегд сәәнәр өгв.

Тиим зовлңгта цагт, арви долата көвүнд бәәдл-жирһлин күнд түрү-зүдүг, эн һашута зөвүриг, үрүдж күчрт даагдл уга, дүүвр кевәр даахднь ямаран ик ухан-седклин күчн-чидл кергтә бээсинь, санад тоолх кергтә!

Гимназин багшнрин совет, Володяд тиим ачллһ өгч болх угаһинь хүүвләд күүнддг болв чигн, Володя Симбирск гимназиг алтн медальтаһар чиләв: тер цагт «государственн гем һарһсн күүнд» сурһмж өгәд, алтн медаль зүүлһж гигәд Симбирск гимназиг гемшәжәсмн. Тер күнь хаана йосн цаажлж алсн Александр Ильич бәәсмн.

Болв тер бийнь, тиим дегд сәәнәр чиләснднь Володяд багшнрин Совет алтн медалинь өгл уга бәәж чадсмн биш.

ФАКУЛЬТЕТ ШҮҮЖ ОРЛҢ

1887 жилин зунар, Ульяновин цуг өрк-бүл Кокушкинод эрт ирв. Анна Ильинична, мини деер келсәр, тенд полицин хэләврт бәәсмн.

Цугтаһаснь хөөн Кокушкинод Володя ирв.

Ик эрт бичкнэсн авн, жилэс жилд, зун болһн би Володята үзлцдг билэв, терүнэ чидл-күчнь болн ухан-седклнь хуврснь далаһар медгддго билэ. Эн өңгрсн үвл Володя дегд өңгдарж: тогтун бэрцтэ, хая-хая инэдг, үг-күр һарһдгнь хатэрдэд бээсн деерэн — өсж.

Тер гентки ухарлыг, тогтурта бүдүн күн болж одж, зуг һазак бээдлнь өмнк кевтэн үлдж.

Володя бийэн ик седвэртэ тогтунар, үнн седклэр бэрдг билэ, тер эн тоотан эмтнд үзүлж, медүлхэр седдго билэ. Володя бийэн тогтунар бэрхлэрн төрүц маңсиж гейүрдго билэ. Терүнэ бийэн батар бэрлһнд манд урднь медгддго бэрц илткгдв, би нам терүг — серлтәһэр, эврәннь сән дурар чаһ-чииргэр бийэн бэрлһн гиж келжәнэв. Зуг хажуһаснь хэлэхлэ, эрвго бүрилһсн нүднднь ик тодрхаһар нэрн инәмсклһн үзгднэ, келсн үгднь наадн-шог соңсгдна: үлгүрнь, күүндж бээх күүнәннь келсн му эс гиж караг үгмүдт тер, нанд ик тодрхаһар тодлгдж үлдсн иим үгмүдэр хэрү өгдг билэ:

«Та эврәннь ухандан ик чик тодлврта күн бээжт».

Эн үгмүдиг Володя, күүнэ өмнэс икэр эс зүтклд-хлэрн, болв муңхг тоолвринь медүлхин кергт келдг билэ.

Володя Казанэ университетд юридическ факультетд орх болж шиидв. Хотл балһсна университетд орхд терүнэ өмн хаалһ уга билэ. Володя тер факультет шүүж орснь намаг икэр өврүлж, сүзгим хэрүлв, юңгад гихлэ би юридическ номиг естественн номас ик дор сандг билэв. Тер цагт эмтн тигж сандг билэ. Дакад болхла юридическ факультетд, номин нег чигн энгд сүзг уга баһчуд орцадг билэ.

Эн зун Кокушкино тал, Казанэ университетд математик физикэр лекц умшдг Г. Н. Шебуев ирсиг, би сөөнэр меднэв. Тер кесгтэн, ики удан Володята хою-

рн сад дотраһур йовад, күүндвр кев. Тедн хоорндан юуна тускар күүндвр кесиг би медхшв, болв хөөннь Шебуев, Владимир Ильичд ашднь йириндэн математическ факультетд орх кергтэ, терүнд «Онц то-эсвин гүн ухан» бээнэ гиж кесг дакж ик урмдтаһар иткүлж келсинь меднэв; тер хоорнд, Симбирск гимназин орс келнэ болн хуучна келнэ багшир Владимир Ильичиг ашднь филологическ факультетд орх гиж тоол-жасмн.

Талдан, математическ эс гиж естественн факультетд орл уга, юнгад юридическ факультетд оржанач гиж мини Володяһас сурсн сурврт, тер игж хэрү өгв:

«Ода цагнь тиим, йосна болн политическ экономикин гүн ном дасх кергтэ. Яһж медхв, талдан цаг бээсн болхла онгдан гүн ном чигн шүүж дасх билэв...»

ТҮРҮН ТУУГДЛЫН

Сурһулин жил эклхин өмн, наһц эгч Маша өрк-бүлэри Кокушкино талас Казань тал нүүж одв.

Володя Казанэ университетин юридическ факультетд бичгдв.

1887 жилин мартин 1-д, студентрин орлсн, хаана эмнд хорлт халдахар седлһн болсна хөөн, хаана правительств урдкасн үлүһәр студентриг шахад ирв. Кесгинь университетэс һарһад, бэрж суулһад, тууж йовулв. Цуг университетсәр эн дажрлһна өмнэс студентрин бурушалһн болв.

Тигхд эн бурушалһиг «студентрин үүмән» гиж нерэдсмн.

Эн студентрин революцин жисэнд Володя ик гүжрмгәр орлцв.

Декабрь сарла терүг бэрэд, университетэснь һарһад, Володян наһц эгг бээһэд өңгрсн Кокушкино де-

ревнь тал терүг туув. Тер цагт туугдсн күүг административн халхар көдлдг улс «төрсн һазрун» йовулгдв гиж келдг бээсмн.

Володя флигельд, ар үзг тал хэлэсн терзтэ, өнцгин хора эзлв. Өмнк үзгт хажудк хораднь Анна Ильинична бээв.

Володян эзлжэх хорад йир ке-сээхн биш өлг-эд бээлэ: модн орндг, герин эрсд дегтрмүд тэвсн таг, нег шкаф, хойр-һурвн стул, хурагдж оддг табуретк, стол бээлэ. Терүнэ хорад, үүднэ өөр столярн верстак бээлэ; терүг һарһж хайхар седхлэ, зуг Володя, терүн деер дегтрмүд тэвж болхмн — бэг, гигэд һарһулж хаюлсн уга.

Хөөннь, хавр болад ирхлэ, эн хорад Володяла хамдан, бичкн дунь, Митя бээв.

Володя ики бичкн цагасн авн крестьян улсла ээлттэ билэ; Володяг туугдж ирхлэ, цуг крестьян улс терүг ик сээнэр, жөөлнэр тосв.

Володя һанцарн суудмн, тер цагин икккинь Казанэс авч ирсн дегтрмүдин ард өнгрүлдмн. Володя тал күн хая-хая ирдг билэ, юнгад гихлэ, үвлин цагт Казанэс нааран зуг нег йовлһнднь тавн-зурһан час кергтэ билэ, тигчкэд ташр нам һаза өдр сэн болсн цагт.

Кеер гүн көр цасн хурсн ил һазрар нэрхн хаалһ һардмн; эн хаалһар негхн мөр зүүсн бийнь ик күчр кевэр йовгддмн, хойр мөрн болхла, нег-негнәннь ардас зүүгддмн. Шуурһн шуурсн цагт хаалһ даргдж оддмн, тер цагт хаалһан геечкэд, ик амрар төөрэд, селән уга эжго һазрар, кесг частан йовгддг бээсмн.

Владимир Ильич туугдж ирхдән бээсн флигель, ода шинэс тосхгдсмн. Владимир Ильичин хорад бээсн тоот цуг өлг-эд, эв-арһарн, ода өмнк кевтән тэвгдв.

Кокушкино гидг деревнь ода Ленино гиж нерэдгднэ.

СҮЛ ЖИЛ КАЗАНЬД БЭЭЛН

1888-ч жилин намр Володя Анечка хойрт Казаньд бөөх зөв өггдв, болв Володяг университетд орулж авсн уга.

Наһц эгч Маша, Негдгч Уул деер бээсн, Орлов гидг күүнэ герт пэтрт бээв.

Хойр давхр гер эрг деер бээнэ, тер цуг үзг болһ-нас үзгднэ. Эн герт ода В. И. Ленинэ Музей бээнэ, Негдгч Уул Ленинэ уульнц гиж нерэдгднэ.

Володя эн пэтрт, негдгч давхрт бээсн уутхн наар-та, онц хора бийдэн шүүж авб.

Володя студент күн өмсдг, көк захнь босад бээдг, бишмүдэн болн кевтэ күлтэн штатск күн өмсдг йирин костюмэс сольв: жилэтктэ хар пиджак, галстукин орчд үзүртэн цацгта нэрхн күсмэр боосн, гедргэн нуһлсн захта киилг өмсв.

Володя энд чигн урдк кевтэн седклэн тэвж цаа-ранднь сурһулян дасв.

Эн цагла Володян бийэн сергэдг һанцхн юмн шатр билэ. Володя шатр ик сээнэр наадж чаддг билэ, нер-тэ шатрч Хардинтэ бичг авлцад, кен ямаран көвүһэр яһж йовсан бичгэр зэнглцдг билэ, Хардин болхла шатрчнрин чемпион Чигоринлэ наадсн бээж.

Володя зэрмдэн шатр нааддг клубд оддг билэ.

1889-ч жилин хаврар Ульяновин өрк-бүл, Сама-рас тэвн километрт бээсн Алакаевк гидг күүтр тал нүүж одла.

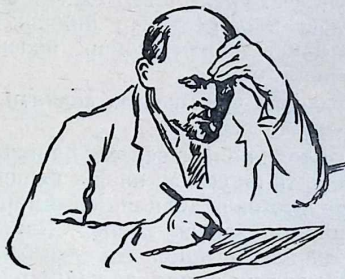
Тенд бээһэд аш сүүлднь Володя, Петербургин университетд студентирлэ хамдан бачм шүүвр өгх зөв авб.

Күсдундур-хойр жилин эргцд Володя бийнь бел-двр кеһэд, гимназд хамдан дасжасн үүрмүдлэһэн нег һазр шүүвр өгэд, нег чигн жилэн үрэл уга, юри-дическ факультетд орв.

Эн жилмүдт Владимир Ильич Карл Марксиг эклж дасад, революционерин хаалһд орв.

Владимир Ильич эврәннь цуг жирһлэн оln-эмтнэ сулдхврин болн хув-кишгин төлэ революционн ноолданд өгв.

Мана цецн правительств болн төрскн Коммунистическ партъ, Ленинэ герэсдиг күцэж, оln-эмтнэ нинегн бээлһ батлж, цуг нарт делкэд төвкнүн бээлһнэ төлэ ноолдж, маниг хажилһл уга улм уралан, уралан, коммунизмин ораһур кетлж йовна.

НАРГ

	Халх
Симбирск орлнн	4
Ульяновин өрк-бүл Кокушкино гидг деревньд ирлнн	5
Кокушкино	7
Нааддуд	10
Бичкидк цагнь	11
Өөмлнн	12
Оңиц	13
«Поварня» гидг булгин өөр	15
Умшсн дегтрмүдин туск күүндвр	17
Ээмшгтэ тууль	19
Наиц эгч Маша	21
Сергж йовлнн	23
Илья Николаевич	25
Володян инадн	26
«Чидл сөрлнн»	27
«Сул бээдг хазгуд дураж наадлнн»	29
Ахнр болн эгчнр	30
Мешу-хол тал одлнн	32
«Сууж наадг нааддуд»	33
Күүндврмүд	37
Гимназин туск келврмүд	39
Боодг алдрлнн	40
Боодг шинэс босхлнн	41
Казаньд харлнн	43
1887 жилд	44
Факультет шүүж орлнн	45
Түрүн туугдлнн	47
Сүл жил Казаньд бээлнн	49

Н. Веретенников.

ВОЛОДЯ УЛЬЯНОВ
(на калмыцком языке) .

Перевод А. Балакаева.
Редактор перевода С. Базыров.
Художник Х. Балашов.
Худ. редактор Н. Будников.
Техн. редактор Я. Гайдаш.
Корректор С. Наранов.

Калмыцкое государственное издательство, г. Элиста, 1962 г.

Сдано в набор 7.VIII-62 г. Подписано к печати 27.IX-62 г.
Уч.-изд. л. 2,2. Печ. л. 2,93. Бумага 60×84¹/₁₆.
Тираж 500 экз. Заказ 5175. Цена 8 коп.

Краевая типография, г. Ставрополь, ул. Артема, 18.

Цена 8 коп.

3K26

B313

4303